

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В ШКІЛЬНОМУ
КУРСІ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала:

здобувачка ІV курсу 07-441 групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Поліщук Надія Юріївна

Керівниця

кандидатка історичних наук,
доцентка Кузовова Н.М.

Рецензент

Кандидат історичних наук, доцент кафедри
готельно-ресторанного та туристичного
бізнесу ХДУ, голова Херсонської обласної
організації Національної спілки краєзнавців
України Макієнко О.А.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ	5
1.1.Історичне краєзнавство та історико-краєзнавча робота в школі	5
1.2.Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії	26
1.3.Роль та місце історії рідного краю в курсі Історія України	44
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	53
2.1.Особливості висвітлення історії рідного краю в міжвоєнний період в шкільному курсі Історії України	53
2.2. Методичні рекомендації до розробку уроків	65
ВИСНОВКИ	779
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.4

ВСТУП

Актуальність. Краєзнавча робота в школі базується на посиленні пошукової та наукової діяльності, спрямованої на розвиток та популяризацію краєзнавчих досліджень, заохочення громадськості та молоді до вивчення національних та духовних цінностей свого народу.

Сучасні педагоги вважають, що мета краєзнавчої освіти полягає у створенні умов для духовно-ціннісної та практичної орієнтації школярів в навколишньому мікросвіті, для соціалізації, самоідентифікації особистості. В даному випадку під "створенням умов" мається на увазі організований певним чином процес навчання та виховання.

Предмет дослідження: Історія рідного краю в міжвоєнний період в шкільному курсі.

Об'єкт дослідження: форми і методики, практики у викладанні історії рідного краю в шкільному курсі історії. При організації цього процесу необхідно враховувати своєрідність об'єкта вивчення - край. Це територія, де проживає учень, яку він має стихійно отриманий досвід, що він може обстежити і досліджувати. У процесі навчання центром краю стає школяр, і поняття «край» набуває суб'єктивного характеру («мій край», «рідний край», «наш край»). Поняття «край» динамічне. Межі та «рубевжі» краю визначаються віковими пізнавальними можливостями учнів: для молодшого школяра " його краєм " є мікрорайон, у якому живе, у міру дорослішання людини межі краю розсуваються до меж міста, області, регіону. Отже, "край" - це багатогранний життєвий простір дитини: природа, суспільство, культура (культура у сенсі слова). [3, с. 122-123]

Мета і завдання дослідження:

- дослідити зміст, мету та методи вивчення історії рідного краю на уроках історії;

- проаналізувати методики використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії;
- запропонувати методичні розробки з історії рідного краю у міжвоєнний період.

Практичне значення роботи. Результати даного дослідження можна використати для розробки уроків, виховних годин, адже на сучасному етапі, вивчення історичного краєзнавства в школі має бути одним із джерел одержання учнями знання про рідний край, виховання любові до нього, та формування громадянської позиції. Воно розкриває учням зв'язку рідного краю, міста, села з великою Батьківщиною, допомагає усвідомити нерозривний зв'язок, єдність історії кожного міста, села з історією, життям нашої країни, відчутти причетність до неї кожної сім'ї та визнати своїм обов'язком, честю стати гідним спадкоємцем найкращих традицій рідного краю.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

1.1. Історичне краєзнавство та історико-краєзнавча робота в школі

В сучасній освітній системі, методика викладання краєзнавства в школі передбачає використання комплексної системи, яка складається з різноманітних етапів та форм навчання. Теми для краєзнавчої роботи можуть бути різноманітними та охоплювати історію міста, села, краю, школи, вивчення пам'ятників, біографій видатних людей, археологічне дослідження краю, вивчення топоніміки, ономастики, нумізматики та інші напрямки.

Ключовим аспектом краєзнавчого навчання є комплексне вивчення історії краю. Це передбачає увагу учнів до основних подій та процесів, які відбувалися в історії даного краю. Надзвичайно важливо мати можливість відстежити відображення загально історичних процесів в історії даного краю з одного боку, та відносин між подіями та явищами місцевої історії з іншого боку.

Для успішного виконання краєзнавчої роботи можуть використовуватись різноманітні методи та форми навчання, які допоможуть учням глибше зрозуміти предмет. Наприклад, можна використовувати метод проєктів, дослідження, вікторини, екскурсії та інші методики.

Таким чином, вивчення краєзнавства є важливою складовою освіти, яка допоможе учням краще зрозуміти свій край та поглибити знання про історію та культуру.

Серед визначальних елементів, які використовуються для вивчення краєзнавства, можна виділити методичні схеми та рекомендації.

У суспільстві дозріло розуміння того, що правда про історію країни - невичерпне джерело справжнього патріотизму. Однією з основних завдань виховання, які стоять на етапі перед школою, учителем, є виховання любові до

Батьківщини, рідного краю, почуття гордості за Батьківщину. Кожна людина з планети Земля любить свою Батьківщину, але кожен з нас має особливе почуття до рідного краю, села, міста, де нам довелося народитися, рости, вчитися, розпочати трудове життя.

Ми живемо в такий час, коли втрачається зв'язок поколінь, губляться традиції, які, будучи історичною пам'яттю народу за всіх важких часів, допомагали усвідомити себе, не втратити своєї цілісності, вижити. Сучасна практика викладання історії в школі, на жаль, мало поправляє це становище, тому що для дітей, внаслідок їх вікових особливостей, події, видалені в часі та на далеку відстань, видаються якоюсь мірою абстрактною інформацією, тому у своїй роботі я спробувала показати, як історико-краєзнавчий матеріал використовується мною у навчанні та вихованні школярів.

Вивчення історії та культури рідного краю не лише розширює кругозір школяра, а й допомагає сформувати почуття причетності до історії. Дає можливість дитині, яка знає своє коріння, свої витоки, пізнати себе, сприймати культурну та історичну спадщину свого народу як історію та культуру своєї сім'ї, свого місця проживання, включені в контекст більш масштабної історії. Звернення до історії рідного краю важливе ще й тому, що сучасна система освіти не тільки має створити уявлення про загальнолюдські цінності культури, а й стати механізмом передачі етнокультури [1].

Які цілі та завдання ставлять перед собою викладач історії, вводячи регіональний компонент у навчальний процес, використовуючи його у позакласних заняттях? По-перше, це важливий засіб формування історичного мислення учнів, їхньої національної самосвідомості та почуття взаємоповаги між народами. Адже для того, щоб виховати повноцінних громадян своєї країни, необхідно прищепити дітям та підліткам почуття любові насамперед до малої батьківщини. Діти мають знати минуле, традиції свого краю. По-друге, регіональний компонент в історичній освіті виконує важливе психолого-

педагогічне завдання, оскільки грає світоглядну роль, дає відчуття, що кожна людина – співучасник історичних подій, які припали на її частку.

По-третє, набуття навичок самостійної дослідницької роботи становить розвиваючу мету, реалізація якої можлива при введенні краєзнавства у навчально-виховний процес.

Матеріали місцевої історії мають велике значення не тільки для вивчення історії свого краю, але і для більш глибокого розуміння загальноісторичного процесу, що дозволяють показати та пояснити учням загальне та особливе в історичних явищах. Крім того, краєзнавчий матеріал, як ближчий і знайоміший, посилює конкретність і наочність сприйняття учнями історичного процесу і надає вплив, що виховує. Коли ми вивчаємо значні історичні події і показуємо, як вони переломлюються в даній історичній обстановці та конкретній місцевості, це набуває особливого освітнього та виховного значення. Ця робота цікава і захоплююча, тим більше, що кожному вчителю, вихователю треба вивчати і добре знати історію свого краю, традиції та побут корінного населення, тим самим використовувати найбагатші історичні дані, які допомагають на конкретних образах ілюструвати та поглиблювати історичні знання учнів. Вважаю, що це переконливий мотив для того, щоб регіональний компонент включити до практики роботи всіх освітян.

Важко переоцінити значення шкільних курсів історії, завданнями яких є окрім прищеплення інтересу до історичного процесу формування національної російської ідентичності та патріотичної самосвідомості, розуміння процесу становлення російської державності. Саме на цих уроках закладаються основи толерантного ставлення особистості до навколишнього світу, учні набувають досвіду осмислення трагічних наслідків локальних та глобальних військових конфліктів, екстремізму, дискримінації, що виявляються у різних формах.

Шкільний музей можна назвати "чарівною машиною часу" [3]. У ньому за короткий час, відведене на урок чи позакласне завдання, учень може здійснити

подорож у минуле, порівняти події різного часу, зазирнути у майбутнє. Наявні матеріали з історії краю та регіону дозволяють навчати дітей не на абстрактних ідеалах, а на конкретних прикладах із життя рідних, односельців, на подіях із життя рідного міста.

Використання краєзнавчого матеріалу як ілюстрації, доповнення до основного матеріалу з вітчизняної історії дозволяє зробити історичну подію яскравішою, цікавішою, ближчою. Я переконалася, що учні краще сприймають краєзнавчий матеріал, коли його подають у контексті вітчизняної чи всесвітньої історії. І сама історія стає ближчою, цікавішою, коли учні дізнаються про роль свого регіону в історії. Цей інтерес реалізується у творчій дослідницькій роботі учнів.

Дослідницька робота учнів дозволяє набути навичок роботи в архіві, з першоджерелами, з додатковою літературою. Хлопці навчаються проводити дослідження, брати та обробляти інтерв'ю, проводити соціологічні опитування тощо [4]

Історичне краєзнавство у шкільництві є одним із джерел збагачення учнів знаннями рідного краю, виховання любові до нього та формування громадянських понять та навичок. Воно розкриває учням зв'язки рідного краю, міста, села з великою Батьківщиною, допомагає усвідомити нерозривний зв'язок, єдність історії кожного міста, села, з історією, життям нашої країни, відчуті причетність до неї кожної родини та визнати своїм обов'язком, честю стати гідним спадкоємцем найкращих традицій рідного краю.

Таким чином, краєзнавство в школі відіграє суттєву педагогічну роль у моральному та естетичному вихованні учнів, займає важливе місце у формуванні патріотизму молодого покоління, оскільки любов до Батьківщини бере свій початок у країні нашого дитинства, чому крає, чий світлий образ назавжди залишається в серці кожного [5].

Для вчителя, який організовує вивчення історії рідного села чи міста, доцільно використовувати послідовність дій, яка допоможе забезпечити максимальний ефект від навчання. В процесі виконання цієї роботи вчителі проводять з учнями періодичні бесіди на різні теми, такі як "Історія села (міста) - історія нашої Батьківщини", "Роль і місце вивчення історії села (міста) в нашому житті" та "Історія села (міста) в народних піснях, переказах, легендах, віршах та оповіданнях". Крім того, можна використовувати різноманітні форми навчання та практикувати навчання з краєзнавства, включаючи роботу з документами та архівними матеріалами, екскурсії до краєзнавчих музеїв та пам'яток, зустрічі з ветеранами та народними умільцями, та проведення тематичних бесід та діалогів. Для підвищення мотивації учнів можна проводити дидактичні ігри, брейн-ринги, аукціони та ярмарки народної творчості, де учні зможуть продемонструвати свої знання та навички.

Крім того, для успішного вивчення краєзнавства важливо заохочувати учнів до самостійної роботи та пізнання свого рідного краю. Для цього можна давати завдання на написання рефератів, створення проектів та презентацій, дослідження різних аспектів історії краю та його культури. Таким чином, вивчення краєзнавства може бути цікавим та захоплюючим процесом, який допоможе учням зберегти та поглибити знання про свій рідний край.

Для того, щоб детально вивчити краєзнавчий об'єкт, учителі можуть організувати тематичні екскурсії до краєзнавчого музею села (міста) та проводити бесіди з учнями на тему історії даного об'єкту. Як результат роботи, учні можуть підготувати реферати з різних тем, які відображатимуть всі аспекти краєзнавчої роботи. Вимоги до рефератів можуть бути різноманітними, але обов'язковою умовою є самостійність у роботі над матеріалом.

Для тих, хто бажає детальніше вивчити історію конкретної вулиці села (міста), можна запропонувати підготувати реферат з відповідної теми. Для зацікавленості учнів можна використовувати різні теми, такі як "Рідна вулиця",

“Історія вулиці, на якій ти живеш”, “Роль вулиці у твоєму житті”, “Меморіальна дошка – візитна картка історії вулиці”.

Крім того, учням можна запропонувати підготувати повідомлення на тему “Перші учителі нашої школи”, “Відомі діячі краю - вихованці школи”. Це допоможе їм детальніше вивчити історію своєї школи та зберегти цінні знання про краєзнавство.

Для успішного вивчення краєзнавства важливо заохочувати учнів до самостійної роботи та пізнання свого рідного краю. Таким чином, вивчення краєзнавства може стати цікавим та захоплюючим процесом, який допоможе учням зберегти та поглибити знання про свій рідний край.

Для поглиблення знань учнів з історії краю та забезпечення їх практичною діяльністю можна використовувати проектну технологію навчання. Цей метод дозволяє формувати проектне мислення та розвивати ключові і предметні компетентності учнів, стимулювати мотивацію до навчання. Виконання навчальних проектів є продуктивним способом засвоєння знань, оскільки передбачає розробку та створення учнями нових продуктів з визначеною проблемою, плануванням, пошуком інформації, виготовленням продукту та його презентацією. У процесі роботи над проектом учні отримують безцінний досвід сприйняття соціальної інформації з перших рук, в усіх її проявах. Щоб успішно організувати проектне навчання з краєзнавства, варто врахувати низку умов, включаючи визначення тематики проекту, контроль вчителя, збір та оброблення матеріалу, його систематизацію, написання та захист проекту. Застосування проектної технології навчання у краєзнавчій роботі учнів дозволяє забезпечити ефективне засвоєння знань та розвиток навичок, які будуть корисними для їх подальшого життя.

Організація проектного навчання з краєзнавства потребує врахування низки умов. Наприклад, підготовка учнів до проекту може включати пошук теми, дослідження джерел інформації та відповідну підготовку з цифрової грамотності.

Також необхідним є підтримка вчителя на кожному етапі роботи, включаючи формування плану проекту, збір і аналіз даних, написання та презентацію проекту.

У рамках проекту з краєзнавства можна вивчити історію певного підприємства або розвиток якогось процесу, зокрема колективізації. Проектне навчання дає можливість учням більш детально вивчити історію обраного об'єкту, зібрати багато інформації з різних джерел, включаючи перші особисті звіти та документи, а також виготовити власний продукт - наприклад, презентацію, буклет, відео або інший матеріал, що ілюструє дослідження.

Проектна технологія навчання має прагматичну спрямованість на результат, тому під час проектування вчитель повинен вибрати тему, яка буде актуальною та захоплюючою для учнів, і дати їм можливість висловити свої ідеї та думки. Крім того, проектне навчання стимулює мотивацію до навчання та розвиває ключові та предметні компетентності учнів, зокрема історичні.

Виходячи з класифікації, яку розробили Ю. Загуменнов, Л. Шелкович та Г. Шварц, можна виділити такі критерії для проектної діяльності учнів: першочерговість проблеми, яка повинна бути значущою для них та вимагати від них інтегрованих знань та самостійного пошуку рішень (наприклад, дослідження історії та культури різних національностей, що живуть у шкільному мікрорайоні); передбачувані результати проектної діяльності мають практичну, теоретичну та пізнавальну значущість для всіх учасників проекту (наприклад, створення демографічної карти мікрорайону, проведення інтерв'ю, написання репортажів, видання газети, організація фестивалю тощо); учні мають можливість самостійно планувати, реалізовувати та оцінювати проект, розподіляючи ролі та відповідальність між учасниками; змістовна частина проекту повинна бути чітко структурованою та алгоритмічною, містити поетапні результати (наприклад, добір літератури завершується складанням тематичної картотеки, а збір фактичних даних - розробкою таблиць, схем, графіків тощо);

дослідницькі методи (аналіз даних, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання гіпотез, проведення спостережень та експериментів тощо) мають використовуватися для роботи над проектом; учні повинні активно використовувати різноманітні методи роботи з інформацією (наприклад, "круглі столи", "мозкові штурми").

Щоб забезпечити найбільш ефективне використання проектної технології в навчальному процесі, необхідно належним чином організувати роботу. Учні повинні вміти визначати основні та поточні цілі і завдання, шукати шляхи їх вирішення та обирати оптимальні, передбачати наслідки своїх виборів, діяти самостійно та об'єктивно оцінювати процес і результат проектування. Це дозволить їм набути достатній рівень компетентностей відповідно до їх віку.

У межах навчального процесу на уроках історії можна класифікувати проекти за декількома ознаками. Залежно від типу продукту, що є результатом проектної діяльності, вони можуть бути дослідницькими, творчими, інформаційними, технологічними або практико-орієнтованими. Також проекти можуть бути короткостроковими, середньостроковими або довгостроковими в залежності від тривалості виконання.

Крім того, проекти можуть бути індивідуальними або груповими, в залежності від кількості учасників. Вчителі можуть використовувати проекти як під час позаурочної роботи, так і безпосередньо на уроках. Проектна діяльність передбачає низку умовних етапів, які допомагають досягти успішного кінцевого результату.

Кінцевий результат проектів з краєзнавства може бути текстом, художнім зображенням, відеофільмом, мультимедійною презентацією або макетом. Це дозволяє учням не лише вивчати матеріал, але й використовувати свою творчість та розвивати навички роботи в команді, лідерства та презентаційних вмінь.

Враховуючи всі ці аспекти, робота за проектною технологією може стати ефективним інструментом навчання, який допомагає учням набувати практичних

навичок і розвивати вміння самостійно мислити і вирішувати проблеми. Вчителі можуть створювати проекти, які відповідають конкретним потребам індивідуальних учнів та їхнім інтересам, що забезпечить їх більшу мотивацію до навчання та досягнення успіху.

Головною особливістю шкільних експедицій є їх пошуково-дослідницька спрямованість. Під час експедиції учасники здійснюють самостійну діяльність, проводячи спостереження за життям та оглядаючи предмети матеріальної культури, збираючи історико-етнографічний матеріал, а також оформлюючи дослідження у письмовому вигляді, створюючи історико-етнографічні нариси, реферати, альбоми та виступаючи з доповіддю на шкільних конференціях.

За змістом шкільні експедиції поділяються на історичні, археологічні, етнографічні, фольклорні та археографічні. Організація шкільної експедиції має свої етапи, які включають планування маршруту, збір необхідного обладнання та матеріалів, здійснення експедиційної діяльності, обробку і аналіз отриманих даних та створення звіту про результати експедиції. Крім того, для проведення шкільної експедиції необхідно забезпечити безпеку учасників та дотримуватися екологічних та етичних принципів.

У рамках шкільної експедиції учні можуть проводити різноманітні дослідження, які стануть важливою складовою їхнього навчання та розвитку. Наприклад, вони можуть вивчати історію своєї місцевості, аналізувати особливості культури та традицій, досліджувати природні ресурси та екологічну ситуацію в краї, вивчати мовні особливості та діалекти.

Такі експедиції можуть стати важливим інструментом для розвитку пізнавальної активності, творчого мислення та здібностей учнів. Вони можуть сприяти формуванню практичних навичок, таких як збір та обробка інформації, підготовка звітів та презентацій, робота в команді та організація свого часу.

Проведення експедицій - це складний процес, який передбачає ретельну підготовку і виконання кількох етапів. Перший етап - підготовка - включає в себе

розробку плану експедиції, визначення теми дослідження та збору інформації з різних джерел. Учні мають досліджувати локальні теми, які пов'язані з історією краю, а також мати можливість здобути нові знання та навички в процесі самостійної роботи. Організатори експедиції мають ретельно вивчити літературу та інші джерела інформації, щоб забезпечити ефективну роботу учнів. Другий етап - польова робота - полягає у виїзді на місце дослідження та збору матеріалів. Учні повинні мати належне спорядження та засоби комунікації, а також план роботи на кожен день експедиції. Третій етап - камеральна обробка та звітування - передбачає аналіз та обробку зібраного матеріалу, написання звіту та презентацію результатів роботи. Організатори експедиції мають поставити перед собою цілі та завдання, які повинні сприяти розвитку навичок та вмінь учнів, які можуть бути корисними в майбутньому. Наприклад, вчителі можуть навчати учнів карти, збиранню статистичних даних, здійсненню історичного аналізу та багато іншого. Крім того, учасники експедиції мають оцінювати результати своєї роботи та робити висновки для покращення процесу в майбутньому.

Підготовка учнів до краєзнавчої історико-етнографічної експедиції складається з двох взаємопов'язаних напрямків, які взаємодоповнюють один одного. На першому етапі учні знайомляться з етнографічними джерелами, такими як письмові, архівні, музейні, речові, а також з опублікованою літературою та іншими матеріалами. Глибоке знання цих матеріалів є необхідним елементом підготовки до експедиції, оскільки дозволяє більш глибоко вивчити явища та факти, які можуть бути знайдені під час польових досліджень. На другому етапі проводяться польові дослідження, які допомагають уточнити та доповнити отримані раніше знання.

У процесі підготовки до експедиції, особливу увагу слід приділяти практичним аспектам роботи. З цією метою, підготовка учнів проводиться за двома напрямками. Перший - практикуми, які проводяться у класі та бібліотеці. Мета цих практиків - сформувати вміння та навички роботи з каталогами,

довідковою краєзнавчою літературою, періодикою та ознайомити учнів з літературою з історії та етнографії краю. Підсумковим завданням практикуму є навчитись знаходити потрібну літературу, робити виписки, складати бібліографію за темою дослідження, а також складати бібліографічні карточки, анотації книг, тези, конспекти та рецензії на статті.

Після проведення практикумів з підготовки до експедиції, учні мають набути необхідних знань та вмінь для ефективної роботи в полі. Другий практикум, що проводиться в класі і архіві, має на меті формування вмінь і навичок роботи з документальними матеріалами. Учні навчаються аналізувати документи з різних джерел, знаходити аргументи для підтвердження своїх висновків та ставити перед собою завдання оцінки достовірності інформації. Після успішного завершення цього практикуму, учні отримують навички, які необхідні для успішної експедиції, а саме вміння працювати з архівними та музейними документами.

Третій практикум, що проводиться у краєзнавчому музеї, має на меті набуття учнями вмінь та навичок обробки, опису, паспортизації, оформлення та експонування історичних пам'яток. Учні мають можливість побачити різноманітні артефакти, вивчити їхню історію та відтворити їхню культурну спадщину. Цей практикум є невід'ємною частиною підготовки до експедиції, оскільки надає учням знання про цінність та унікальність історичних пам'яток, які можуть стати предметом досліджень. З цими навичками учні матимуть можливість не тільки виявляти та досліджувати пам'ятки в межах експедиції, але й зберігати та просувати культурну спадщину рідного краю.

Підготовка учнів до краєзнавчої історико-етнографічної експедиції складається з різних етапів, включаючи практичні заняття. Другий напрямок підготовки учнів, які охоче взяли участь у цій захоплюючій подорожі, включає навчальні заняття, тренувальні заняття та самостійну роботу учнів. В рамках навчальних занять вчитель демонструє учням, як правильно формулювати

питання, план, робочу гіпотезу, вести бесіду з інформатором та складати індивідуальні та групові щоденники. Учні також знайомляться з допоміжними матеріалами, такими як опитувальники, завдання, анкети, таблиці та пам'ятники.

Тренувальні заняття допомагають учням закріпити знання, які вони отримали на навчальних заняттях. Самостійна робота учнів передбачає складання плану, підготовку питань, таблиць, пам'яток, формулювання робочої гіпотези та запис згадувань. Учні також читають літературу, що містить описи предметів матеріальної культури, та проводять практичні заняття в музеї. Навчальні екскурсії в музей є важливим елементом підготовки учнів до експедиції.

Директор школи та педагогічна рада мають дати дозвіл на проведення експедиції, затвердити маршрут, район та план роботи експедиції.

Під час підготовки до експедиції, окрім головного документу, також необхідно затвердити допоміжні документи, такі як опитувальники, пам'ятки, анкети та інші. Незважаючи на те, що ці документи є необхідними для початківців, вони також корисні для досвідчених учасників експедицій, оскільки допомагають націлити дослідження на проблеми, які потрібно розкрити та вивчити.

Щоб успішно організувати експедицію, важливо задати собі два питання: що потрібно вивчати та як правильно організувати процес вивчення.

Польовий етап експедиції містить у собі різні види робіт, такі як: пошук інформаторів, запис згадок, анкетування, особистісний огляд та фіксацію предметів матеріальної культури, створення планів житлових будинків, громадських та господарських будівель, населених пунктів, а також складання таблиць, діаграм, схем та карт околиць населеного пункту, земельних угідь, маршрутів та району роботи експедиції. Крім того, важливим є збір колекцій для музею та опис їх у польовому звіті, ведення польового щоденника та складання паспортів знахідок.

Факти, документи, фотографії та знахідки можуть бути некорисними для науки та навчально-виховних цілей, якщо не об'єднані загальною темою. Тому важливо мати комплекси, що включають збір документів, предметів та інших матеріалів, що пов'язані з однією темою.

Можливості отримання таких зібрань залежать від вибраної теми. Сприятливими у цьому відношенні є теми, пов'язані з історією населених пунктів, шкіл, промислових підприємств та закладів, життям та діяльністю земляків, учасників історичних подій, а також історією окремих галузей історії.

При вивченні історії села чи міста можуть відсутні необхідні матеріали в опублікованій літературі та місцевих архівах, особливо з більш давнього періоду. В такому випадку необхідно звернутися до державних архівів та музеїв. Але перед цим слід вичерпати всі місцеві можливості. При зверненні до архівів та музеїв, важливо точно вказати, яка подія цікавить, період історії села чи в житті певної людини.

Для створення основи польових досліджень необхідно підбирати інформаторів та готуватися до зустрічі з ними. При цьому увага повинна акцентуватися на дискусійних питаннях, що вимагають уточнень. Записи відомостей інформаторів історичних, етнографічних, топонімічних та фольклорних матеріалів допомагають збагатити матеріал та створити більш повний та змістовний польовий опис. Щоб збір інформації був успішним, необхідно пам'ятати про те, що важливо не тільки отримати достатньо повну та точну інформацію, а й зберегти її для майбутніх поколінь.

При зборі згадувань, особливу увагу необхідно приділяти деталям, таким як імена, географічні назви, та адреси осіб, що згадуються. Для топонімічних досліджень, екскурсії, походи, та експедиції є важливими формами. У польових умовах проводиться відбір основного топонімічного матеріалу шляхом суцільного дослідження місць поселення та методом опитування місцевих жителів. Щоб забезпечити точність та повноту свідчень, про кожен топонім

опитують три-чотири інформатори з різних місць населеного пункту. Свідчення інформаторів слід порівнювати з археологічними, історичними, етнографічними та іншими джерелами. Зібрані топонімічні матеріали систематизуються та класифікуються, та зводяться у картотеку. У школах краєзнавча топонімічна робота має історико-географічний та історико-лінгвістичний напрямки, де учні ведуть групові та індивідуальні топонімічні словники. Для цього спочатку вивчаються назви, які згадуються у навчальному посібнику з історії краю, потім складається словник за схемою: топонім – переклад – коротка довідка. Важливо пам'ятати, що топонімічні матеріали є важливими джерелами інформації для краєзнавства та історії населених пунктів.

Крім того, вивчення топоніміки може допомогти учням краще зрозуміти історичні події та культурну спадщину свого краю. Зібрані матеріали можуть бути використані для створення інформаційних стендів, музейних експозицій, а також для проведення лекцій та екскурсій.

Збір топонімічного матеріалу може стати цікавим завданням для школярів, що допоможе розвивати їхні дослідницькі та організаційні навички. Для проведення такої роботи необхідно планувати екскурсії та експедиції, готувати опитувальники, складати топонімічні словники.

Одним з найважливіших етапів проведення експедицій є камеральна обробка зібраного матеріалу. Під час цього етапу важливо зосередитися на наступних роботах:

1. аналіз і обробка особистих записів, фото та кіно документів, що зібрані в ході експедиції, а також написання реферату або доповіді за темою дослідження;
2. детальне вивчення археологічних знахідок та предметів матеріальної культури, складання паспорту та опису колекцій занесених в інвентарну книгу;
3. підготовка до конференції школи за підсумками роботи експедиції, перегляд колекції діафільмів, слайдів та кінофільмів;

4. друк фотографій, записування та підготовка фонозаписів усної народної творчості.

Важливо зазначити, що звітність є завершальним етапом історико-краєзнавчої роботи учнів, і її можна представити у наступних формах:

1. реферат або доповідь за індивідуальною темою дослідження з короткою характеристикою джерел, що досліджуються та прикладанням ілюстративного матеріалу;
2. запису і оформлення згадувань декількох інформаторів;
3. детального опису предметів матеріальної культури;
4. особистих варіантів опитувань, анкет, таблиць, схем та інших допоміжних матеріалів за темою дослідження;
5. колекції предметів матеріальної культури з теми дослідження з паспортами і етикетками на кожній з них;
6. загального щоденника і записуванням короткого літопису кожного дня і своїх вражень, пропозицій.

Важливим етапом у розвитку краєзнавства є проведення Всеукраїнської експедиції «Моя Батьківщина – Україна», що має на меті сприяти патріотичному та громадянському вихованню молоді на основі збереження національних традицій та звичаїв. Організатори заохочують молодь до активної участі в дослідженні історичної та культурної спадщини України, а також до вивчення географічних, етнографічних, культурних та історичних пам'яток. Відзначимо, що проведення цієї експедиції має довгостроковий характер та сприятиме формуванню гармонійно розвиненої особистості молоді, що зацікавлена в збереженні національної спадщини та культури своєї країни.

В ході Всеукраїнської експедиції "Моя Батьківщина - Україна" учні та студенти з різних куточків країни долучаються до захоплюючої пригоди вивчення історії, культури та традицій своєї Батьківщини. Головною метою цього

заходу є не тільки підвищення патріотичного духу, але і створення здатної до розвитку особистості.

В процесі експедиції молодь здійснює різноманітні заходи, від походів і екскурсій до занурення в археологічні знахідки та збирання народної творчості. На практиці це означає поїздки до населених пунктів та відвідування історичних та культурних пам'яток, збирання даних про народні звичаї та обряди, а також зустрічі з місцевими жителями, що дозволяє учасникам експедиції більш глибоко зануритися в культуру та історію країни.

Всеукраїнська експедиція "Моя Батьківщина - Україна" не є одноразовим заходом, а довгостроковим проектом, який має на меті формування громадянського світогляду та патріотичних цінностей серед української молоді. Завдяки цьому заходу, молодь має можливість зануритися в історію своєї Батьківщини, відкривати нові обличчя своєї країни та вчиняти активний внесок у її розвиток.

Експедиція, як незамінний інструмент виховання та навчання, має важливі завдання, що полягають у:

1. формуванні патріотичних почуттів, шанобливого ставлення до національних традицій, духовних та культурних цінностей різних народів України;
2. розвитку громадянської позиції, активної участі в суспільному житті, поваги до природи та оточуючого середовища;
3. залученні до дослідницької та пошукової роботи з вивчення історичних, культурних та географічних об'єктів і явищ соціального життя;
4. практичному опануванні навичок, необхідних для роботи у галузі краєзнавства та природознавства;
5. стимулюванні самовизначення учнів у професійному розвитку з урахуванням їхніх інтересів і здібностей;

б. проведенні просвітницької діяльності щодо популяризації знань з краєзнавства та природознавства серед широкої громадськості.

Одним із найбільш значущих заходів, спрямованих на вдосконалення туристично-краєзнавчої роботи в Україні, є проведення Всеукраїнської експедиції учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина - Україна». Ця експедиція включає в себе декілька напрямів, які визначаються Положенням про неї. Серед них - «Духовна спадщина мого роду», «Живи і возрадуйся, роде наш красний», «Географія рідного краю» та інші. Кожен з напрямів має свою специфіку та спрямований на вивчення певних аспектів історії, культури та природи України.

За декілька десятиліть туристично-краєзнавча робота в Україні зазнала суттєвих змін. На початку ХХ століття, з'явилися товариства та гуртки, які активно залучали громадян до вивчення свого краю. Особливою увагою при цьому приділялась організація та проведення екскурсій, які стали одним з найбільш ефективних засобів популяризації краєзнавства. В наш час, з появою нових технологій, туристично-краєзнавча робота здійснюється за допомогою різноманітних мультимедійних засобів, що значно розширює можливості вивчення рідного краю. Все це свідчить про те, що туристично-краєзнавча робота є дуже важливою складовою формування патріотичних та громадянських якостей нашої молоді.

З розвитком суспільства в краєзнавстві з'являються нові форми діяльності. Так, на початку 1960-х років розпочалися масові експедиції з вивчення маловідомих куточків України. Участь у них брали вчені, студенти, школярі, любителі природи та історії. Під час таких експедицій проводилось інвентаризація природних і культурних об'єктів, збирання матеріалів для досліджень та вивчення традицій та звичаїв місцевих жителів.

В даний час проведення експедицій є одним із найбільш ефективних способів вивчення культурної спадщини та історії рідного краю. Окрім того, вони

сприяють формуванню патріотичних почуттів, розвитку дослідницьких навичок та активної громадянської позиції. Завдяки експедиціям ми можемо краще зрозуміти нашу історію, культуру та природу, вивчати маловідомі регіони та зберігати національні традиції.

У 50-60-х роках минулого століття почалося активне розвитку краєзнавства в Україні. Так, було започатковано випуск краєзнавчих збірників, зокрема, регулярно видавався журнал «Краєзнавство в школі», який став популярним серед учнів та вчителів. На початку 60-х років випущено серію книг з географії кожної області. Професор О. Т. Діброва опублікував підручник з географії Української РСР, а Головне управління геодезії та картографії видало навчальні карти областей. Однак, значний вплив на розвиток краєзнавства у навчальній та виховній роботі здійснив прийнятий в 1958 році закон «Про зв'язок школи з життям», що змінив підходи до вивчення географії в школах. Зокрема, у 1960 році школи перейшли на нові програми з географії, які були побудовані на краєзнавчій основі. Крім того, до краєзнавчої роботи поступово залучалися всі школи, а вивчення рідного краю стало масовим завдяки різноманітним формам роботи, зокрема, туристським походам, експедиціям та екскурсіям, що охоплювали все більшу кількість учнів. Таким чином, краєзнавчий принцип все більше став в основу навчально-виховної роботи з географії в школі.

У 60-70-х роках, при написанні багатотомної історії міст і сіл України, було залучено значну кількість вчених-краєзнавців, серед яких виділяються історики та географи, а також кращі краєзнавці республіки. Зокрема, М. Г. Русаков написав праці з методики краєзнавчих досліджень населених пунктів, М. Ю. Костиця опублікував праці з методики організації краєзнавства у 70-х роках, а М. П. Крачило - у 80-х з методики організації туристично-краєзнавчої роботи. У 1992 році Українське географічне товариство провело першу краєзнавчу конференцію на державному рівні з метою активізації краєзнавчої роботи в Україні. Зараз, обов'язковим є використання у викладанні географії та інших шкільних

предметів місцевого краєзнавчого матеріалу, що пов'язує позапрограмне краєзнавство, таке як туристично-краєзнавча робота, з навчальним краєзнавством, зміст і характер якого визначається навчальною програмою, затвердженою Міністерством освіти України у 1992 році.

Також, відмінними методичними працями у сфері краєзнавства стали наукові розвідки М.І. Барана та В.А. Сидоренка з географії та історії міст і сіл України. У ці роки було здійснено великий прорив у вивченні та відтворенні історичної та культурної спадщини рідного краю.

Сьогодні, краєзнавча робота здійснюється на різних рівнях: шкільному, муніципальному, обласному та державному. У школах проводяться екскурсії, туристичні походи, відбуваються лекції та майстер-класи, які сприяють поглибленню знань про рідний край. Також, краєзнавча робота організовується на різних заходах та конференціях, де досліджуються проблеми розвитку туризму та краєзнавства в Україні.

Зокрема, Український географічний товариство здійснює низку заходів з метою популяризації краєзнавства та туризму в Україні. Зокрема, проводяться краєзнавчі експедиції, конференції, виставки та інші події, що сприяють розвитку туризму та краєзнавства в країні. Такі заходи не тільки розширюють знання про рідний край, а й сприяють розвитку туризму та зміцненню духовного об'єднання нації.

Одним із найцікавіших та найкорисніших напрямків краєзнавства в школах є шкільний туризм та екскурсії. Ця форма навчальної та виховної роботи є позапрограмним краєзнавством, але завдання та зміст її повинні відповідати плану виховної роботи школи. Учні на добровільних засадах беруть участь у цій справі та збирають краєзнавчий матеріал під час подорожей та експедицій. Вони проводять різноманітні спостереження за місцевими явищами і об'єктами. Учні різних вікових груп запрошують відвідати промислові та сільськогосподарські підприємства, будівлі, а також організовують походи по рідному краю. Це

обов'язкові заходи для старшокласників, але вже навіть для молодших школярів програма передбачає екскурсії за темами "Осінь" та "Весна" і прогулянки довкола школи. Такі заходи допомагають учням знайомитися з природою та життям людей рідного краю. Під час екскурсій учні набувають знань, які допоможуть їм розуміти і засвоювати курс природознавства та географії в майбутньому. Чим більше діти будуть бачити своїми очима та глибше відчувати, тим більш розширяться їх географічні уявлення. Тому в початкових класах вчителі займаються знайомством учнів з природою та життям людей рідного краю, а екскурсії в природу та на виробництва стають все більш популярними і корисними.

Відвідування промислових підприємств та сільськогосподарських ферм, будов, музеїв та інших культурно-історичних об'єктів може надати дітям нових знань та допомогти збагатити їх краєзнавчий досвід. Крім того, під час туристичних походів та експедицій учні можуть зібрати цікавий та корисний матеріал, який може стати основою для наукових досліджень та проектів у школі.

Для старшокласників, які мають більше знань та досвіду, програма екскурсій та походів може бути складнішою та більш насиченою. У цьому віці важливо зосередитись на глибшому вивченні географії та історії рідного краю, щоб допомогти учням краще зрозуміти та оцінити своє місце в світі. Також учні можуть проводити свої дослідження та проекти на базі краєзнавчого матеріалу, що зібрали під час експедицій та походів.

Відвідування різних об'єктів рідного краю та проведення туристичних походів можуть сприяти активному відпочинку учнів, розвитку їхніх творчих здібностей та соціальних навичок. Такі заходи можуть зробити навчання більш цікавим та зрозумілим для учнів, а також сприяти їхньому розвитку та самовдосконаленню.

Одним з найважливіших компонентів програми з географії для учнів 5-9 класів є практична складова, яка включає не тільки урочні заняття, але й

позаурочні заходи. Зокрема, екскурсії в природу відіграють важливу роль у виконанні практичних робіт, що дозволяє учням засвоювати практичні навички та уміння. Під час таких екскурсій учні вчаться проводити спостереження за різними явищами природи та виконувати дослідження ґрунтів, гідрологічні, геоморфологічні та метеорологічні спостереження. Крім того, екскурсії дають можливість школярам детальніше ознайомитись з рідним краєм, збагачуючи їх краєзнавчим матеріалом та допомагаючи зрозуміти географічні закономірності. Адже саме на екскурсіях учні найбільше побачать та відчують своїми очима, зокрема зможуть прослідкувати зміни погоди, вплив природних факторів на різні екосистеми, а також навчитись орієнтуватись на місцевості. На відміну від урочних занять, які часто вимагають від учнів значних зусиль та витрат часу, екскурсії в природу дозволяють набувати знання та навички менш напружено та більш цікаво. Що стосується туристично-краєзнавчої роботи, то її можна поділити на різні види, такі як пізнавальна, дослідницька та практична (прикладна), залежно від спрямованості, змісту.

Окрім того, щоб забезпечити стійке засвоєння знань, вчителі мають зацікавити учнів вивченням географії рідного краю. Важливо створити умови для розвитку самостійності та творчого мислення, щоб учні могли самостійно проводити спостереження, збирати та аналізувати краєзнавчі матеріали, робити висновки та здобувати нові знання.

Крім того, доцільно використовувати туристично-краєзнавчу роботу як засіб збагачення виховної роботи школи. Вона може сприяти формуванню загальнолюдських цінностей, таких як повага до природи, рідного краю, національної історії та культури.

Важливим елементом пізнавальної діяльності учнів є спостереження навколишнього середовища. Це дає змогу збагатити знання про світ, розвивати практичні уміння та навички. Особливо цікавою є дослідницька діяльність, що вимагає від учнів активної роботи та наукового підходу до вивчення предмета.

Учні можуть робити відкриття, знаходити раніше невідомі факти, що розвиває їхні творчі здібності та активізує розумову діяльність. Крім того, практична (прикладна) діяльність дозволяє перетворювати знання в практичні навички, що в свою чергу стимулює студентів бути активними та креативними у своїй діяльності. Такі дослідження ведуть до формування високих моральних якостей особистості та сприяють розвитку світогляду.

Особливості туристично-краєзнавчої роботи полягають у тому, що вона сприяє розвитку інтересу учнів до навколишнього середовища та формує позитивне ставлення до життя. Під час дослідницької діяльності, що передбачає активну роботу і науковий пошук, учні здобувають знання, відкривають раніше невідомі факти та розвивають свій світогляд. Творчий пошук забезпечує розвиток високих моральних якостей особистості та активізує розумову діяльність дітей. Практична діяльність, що формує активне ставлення до навколишньої дійсності, дозволяє перетворювати знання на переконання та ставити їх на службу практиці. Кожен учасник туристичної подорожі може проводити наукові дослідження та спостереження, що забезпечує збільшення уваги до об'єктів дослідження та активізацію розумової діяльності. З цими метою можуть бути використані різні форми туристично-краєзнавчої роботи, такі як пізнавальна, дослідницька та практична діяльність.

1.2.Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії

Для вчителя, який займається організацією вивчення історії свого рідного села (міста), ми рекомендуємо дотримуватися наступної послідовності роботи. На початку можна розповісти учням про першу історичну згадку про село (місто), а потім переходити до збору та обробки матеріалів про історію населеного пункту. Якщо матеріали вже зібрані, то їх можна вивчати в такій послідовності:

1. дізнатися історичні відомості про заснування та назву села (міста);

2. ознайомитися зі способом забудови населеного пункту;
3. вивчити інформацію про перших поселенців та їхні заняття;
4. дізнатися, як зростала чисельність жителів;
5. вивчити умови життя, національний та соціальний склад населення;
6. дослідити вулиці та площі населеного пункту, їх назви та історію;
7. дізнатися про визначні історичні місця, які знаходяться у вашому селі (місті);
8. вивчити про формування архітектурного обличчя села (міста);
9. ознайомитися з визначними особистостями, які вихідці з вашого рідного села (міста).

У процесі вивчення історії населеного пункту можна проводити бесіди з учнями на різноманітні теми, наприклад: “Історія села (міста) – це історія нашої Батьківщини”, “Роль та значення вивчення історії нашого села (міста) в нашому житті”, “Історія села (міста) у народних піснях, переказах, легендах, віршах та оповіданнях”.

Продовжуючи тему вивчення історії рідного села (міста), можна також залучати учнів до проведення різноманітних досліджень та проектів. Наприклад, учні можуть досліджувати історію своєї родини та їхнього проживання в населеному пункті, проводити архівні дослідження або створювати власні музейні експозиції про історію села (міста).

Крім того, можна організовувати тематичні екскурсії до визначних місць рідного населеного пункту, досліджувати місцеві легенди та перекази, вивчати місцеву культуру та традиції. Важливо не тільки досліджувати історію села (міста), але і показувати учням, як вона пов'язана з історією країни та світу загалом.

Крім того, можна проводити різноманітні тематичні заходи, такі як конкурси на краще дослідження історії села (міста), театралізовані вистави про життя в минулому, святкування різних історичних подій тощо.

Проведення тематичних екскурсій до краєзнавчого музею села (міста) та поглиблення вивчення краєзнавчого об'єкту стає дедалі більш популярним серед учнів. Щоб більш глибоко розібратися у певному об'єкті, можна запропонувати учням написати реферат про історію вулиці, на якій вони живуть. Під час написання реферату можна розглянути різні аспекти історії вулиці, зокрема: історію її назви, події, що відбувалися на цій вулиці, історію забудови та перспективи розвитку, промислових підприємств, установ та закладів, що розташовані на цій вулиці, окремих будинків і споруд, цікавих людей, що жили або проживають на вулиці, пам'ятки історії та культури на вулиці. Учні повинні виконувати роботу самостійно, збираючи та обробляючи матеріал, систематизуючи інформацію та підготовляючи звіт у вигляді реферату. Це дозволяє поглибити знання про історію рідного міста (села) та підвищити рівень краєзнавчої роботи. Рекомендується також проводити бесіди з учнями на тему: "Роль вулиці у твоєму житті", "Меморіальна дошка - візитна картка історії вулиці" та інші, що сприятимуть розвитку інтересу до історії рідного краю та його культурних цінностей.

Один із важливих об'єктів для вивчення в краєзнавчій роботі може бути історія підприємства, процесу колективізації або створення першого фермерського господарства. Такий підхід дозволяє не тільки розкрити історичний аспект, але й розвивати виховний аспект, адже учні отримують безцінний досвід сприйняття соціальної інформації з перших рук, у всіх її проявах.

На другому етапі краєзнавчої роботи, що має освітньо-пізнавальний характер, слід ретельно дотримуватися рекомендацій, щоб ефективно організувати дослідження. Перш за все, необхідно визначити тему дослідження, а також мету та завдання, які передбачає вибрана тема. Після цього, можна розробити загальний план роботи, а також програму збирання та систематизації матеріалів. Важливо розподілити пункти плану, визначити форми, методи та

прийоми роботи, а також строків виконання різних завдань. Наступним кроком буде вивчення джерел з теми дослідження, включаючи пошук документальних матеріалів, зберігаються в архівах, музеях та інших закладах. Не менш важливим є збирання предметів матеріальної та духовної культури, які можуть бути корисні під час дослідження. Підсумком цього етапу є науково-методичне оформлення зібраного матеріалу та його використання в навчально-виховному процесі школи. Також можна проводити факультативні заняття, походи, тематичні екскурсії, які допоможуть учням сформувати практичні уміння та навички роботи з першоджерелами.

Досліджуючи усну народну творчість свого краю, деякі учні виявляють особливий інтерес до цієї теми. Якщо ви теж зацікавлені в поглибленому вивченні народної творчості, ми можемо запропонувати вам таку схему роботи:

1. Спочатку оберіть вид творчості, який вас цікавить - дума, легенда, переказ, прислів'я або пісня;
2. Далі з'ясуйте, де саме було записано цей твір - в якому населеному пункті, районі чи області;
3. Також важливо дізнатись дату запису - рік, місяць і число;
4. Потім з'ясуйте, хто є автором твору - це може бути окрема особа або колектив;
5. Дослідіть події, які могли послужити основою для цього твору;
6. Дізнайтеся більше про осіб, які згадуються в творі;
7. Дослідіть, наскільки популярний цей твір у вашому регіоні;
8. Розгляньте можливості популяризації цього твору серед гуртів художньої самодіяльності.

Якщо ви цікавитесь етнографією, то вам можна запропонувати роботу над дослідженням народної творчості. Для початку вам потрібно обрати етнографічний твір та вивчити його характеристики: назву, вид, місцезнаходження та давність запису. Далі важливо дізнатись більше про автора

твору та виявити наявність регіональної специфіки в ньому. І, нарешті, потрібно дослідити ступінь поширення цього твору в даній місцевості.

Для поглибленого вивчення етнографії можна долучитись до гуртка "Юний етнограф". Заняття можуть включати теми, які допоможуть вам краще зрозуміти етнографію: "Методи дослідження в етнографії", "Етнографія нашого краю", "Традиційні народні ремесла краю". Крім того, важливо відвідати музей етнографії та підготуватись до виступів на теми, які вас цікавлять.

Для закріплення знань можна проводити вікторини, що допоможуть вам поглибити свої знання в етнографії: "Традиційні народні ремесла краю", "Одяг етнічних груп краю та його елементи". Робота над етнографічними дослідженнями та відвідування гуртка "Юний етнограф" допоможуть вам краще зрозуміти та зберегти культурну спадщину свого народу.

Одним з важливих напрямів краєзнавчого дослідження є вивчення історії власного роду. Для того, щоб вивчити історію свого родоводу, можна дотримуватися таких рекомендацій:

1. дізнатися про своїх батьків, їх походження та національність;
2. дослідити своїх предків - дідусів, бабусів, прадідів, прабабів, їх походження та заняття. Які важливі факти з життя краю вони вам розповідали?
3. зібрати відомості про інших родичів - що ви про них знаєте? Чи знають вони український фольклор? Які пісні їм найбільше до вподоби? За що ви любите і поважаєте своїх родичів? Як ви доглядаєте за могилами померлих? Запишіть до свого родоводу пісні, легенди, приказки, колядки та гаївки, які вам розповідали ваші рідні. Яким є походження вашого прізвища?

Для поглиблення дослідження родоводу можна організувати цикл бесід на тему "Пам'ять родоводу" та експедицію "Визначні діячі краю та їхні родичі". Також можна створити секцію "Пам'ять родоводу", яка буде зацікавленим учням школи історією родоводу та родинними традиціями. Підсумки досліджень можна представити на загальношкільному святі "Родина, родина – від батька до сина..."

Родина. Родина – це вся Україна" у різних формах. Також можна провести конференцію, на яку винести захист науково-дослідницьких робіт, таких як "Славетні галицькі родини".

Для розширення знань про історію роду можна запропонувати учням відвідати архіви та музеї, де зберігаються історичні документи та матеріали про родоводи та родинні традиції. Також можна провести історичні екскурсії до місць, пов'язаних з історією роду та родинними подіями, наприклад, до місця поховання предків, до місця народження та вирішальних подій у житті роду.

З метою відзначення важливих дат та подій у житті роду, можна провести родинні свята та зібрання, на яких зберуться рідні та близькі, щоб разом згадати про важливі події та спогади про предків. Можна влаштувати родинний концерт, на якому представлять пісні та танці, що відображають родинні традиції.

Організація роботи з вивчення історії роду та родинних традицій може стати важливим чинником формування патріотичних цінностей та збереження культурної спадщини. Така робота сприятиме зміцненню сімейних зв'язків, розширенню кола спілкування та взаєморозуміння між рідними та близькими людьми.

Вивчення історії рідного краю та його героїчного минулого є важливою складовою краєзнавчої роботи в школі. Таке вивчення проводиться у поєднанні зі вивченням історії всієї України. Організація експедицій по рідному краю може допомогти учням більше дізнатися про героїчні та трагічні сторінки минулого своєї землі, зокрема про історію "Українських січових стрільців". Праця з організації тематичного вечора "Наші земляки – українські січові стрільці" та вшанування пам'яті їхніх героїв може стати важливим елементом краєзнавчої роботи в школі.

Одним із засобів поглиблення знань про рідний край є факультативні заняття, які мають широкий спектр методів та форм діяльності. Такі заняття дозволяють учням самостійно та детально вивчати матеріали про свій край,

аналізувати документальні матеріали місцевих архівів та музеїв, вивчати наукову краєзнавчу літературу та брати участь в експедиціях. Такі факультативні заняття з краєзнавства можуть зацікавити тих учнів, які прагнуть глибоко вивчати історію та культуру своєї землі. Важливою складовою факультативів є добровільність та самостійність, що дозволяє учням самим обирати теми вивчення та форму діяльності.

На факультативах з краєзнавства учні мають можливість не лише поглиблювати свої знання про історію та культуру рідного краю, а й розвивати різноманітні навички та здібності. Наприклад, в рамках цих занять вони можуть навчитись роботі з архівними матеріалами, організовувати виставки про рідний край, створювати наукові презентації, відвідувати музеї та інші культурні заклади, а також приймати участь у конкурсах та змаганнях з краєзнавства.

Окрім того, важливою складовою краєзнавчої роботи є вивчення історії рідного народу. Це не лише допомагає зберегти культурну спадщину, а й формує у молодого покоління почуття національної гордості та поваги до своїх предків. Для цього можна проводити різноманітні заходи, такі як відвідування історичних музеїв, організація тематичних виставок та вечорів, проведення історичних екскурсій та подібних заходів.

Після аналізу науково-методичної літератури встановлено, що факультативні курси можна поділити на дві категорії: ті, що повністю базуються на краєзнавчому матеріалі, та загальноісторичні, де місцевий матеріал використовується лише як складова частина логічних зв'язків. Перші надають учням систематичних знань з історії рідного краю, а другі ставлять за мету поглибити загальні знання з історії з використанням місцевого матеріалу. Вибір факультативу залежить від підготовки вчителя, інтересу учнів до вивчення краю, наявності навчальної бази. Для успішної діяльності факультативу необхідна дослідницька спрямованість у роботі, яка забезпечується за допомогою самостійної дослідницької діяльності слухачів. Для цього на факультативних

заняттях надається увага диференційованому підходу до учнів, їх інтересів, умінь та пізнавальних можливостей.

Система методичної роботи з краєзнавства передбачає покращення рівня знань, умінь і навичок учнів, а також поглиблення їх історичної пам'яті про минуле рідного краю. Це сприяє вихованню любові до рідного краю і формуванню в учнів патріотичних почуттів.

Сучасні програми та методичні рекомендації для проведення факультативних занять з краєзнавства дозволяють застосовувати різноманітні форми та методи навчання, що спрямовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями. Особливо важливими є такі методи: застосування методичних схем та рекомендацій для вивчення краєзнавчих об'єктів; організація екскурсій до краєзнавчого музею; проведення тематичних розповідей керівника факультативу; навчально-практичні роботи з архівними матеріалами з історії краю; зустрічі з ветеранами війни та національно-визвольного руху українського народу; практикуми в місцевому архіві; організація тематичних походів та експедицій; проведення конференцій з історії краю; організація книжкових тематичних виставок та занять з бібліографії краю; робота з краєзнавчими текстами; дидактичні ігри з краєзнавства; та ярмарки народних пісень, приказок та предметів побуту. Застосування таких методів дозволяє підвищити рівень знань та пізнавальних можливостей учнів, поглибити їх історичну пам'ять про рідний край та виховати любов до нього.

Якщо ви навчаєте учнів історію рідного села чи міста, то для ефективного проведення уроків рекомендуємо таку послідовність дій. На початку ви можете розповісти учням про першу історичну згадку про ваш населений пункт. Потім можна розпочати збір історичних матеріалів про село чи місто, а якщо такі вже є, то їх підготовку або вивчення в такій послідовності:

дослідження історичних відомостей про заснування та назву населеного пункту;

вивчення, як здійснювалась його забудова;
дослідження перших поселенців та їхніх занять;
вивчення, як зростала чисельність жителів;
огляд умов життя, національного та соціального складу населення;
вивчення вулиць та площ населеного пункту, їх назв та історії;
огляд визначних історичних місць у вашому селі чи місті;
вивчення формування архітектурного обличчя села чи міста;
дослідження визначних особистостей, які народились у вашому населеному пункті.

Під час виконання цієї роботи можна проводити бесіди з учнями на тему "Історія села (міста) - історія нашої Батьківщини", "Роль і місце вивчення історії села (міста) у нашому житті", "Історія села (міста) в народних піснях, переказах, легендах, віршах, оповіданнях" [3, с. 5-7].

Під час вивчення конкретного краєзнавчого об'єкту можна проводити тематичні екскурсії до краєзнавчого музею вашого населеного пункту. Як результат це допоможе підвищити інтерес учнів до вивчення історії свого рідного краю та збагатити їхні знання про його культуру та традиції.

У заключному етапі роботи можна пропонувати учням написання рефератів, які будуть своєрідним звітом про вивчення історії населеного пункту. Для написання рефератів необхідно дотримуватись певних вимог, таких як різноманітність тем, відображення в них всієї специфіки краєзнавчої роботи, самостійність у роботі над рефератом, збір і оброблення матеріалу, його систематизація, написання та захист реферату.

Такий підхід до вивчення історії рідного населеного пункту не тільки збагачує знання учнів про культуру та традиції свого краю, але й розвиває їхні інтелектуальні та дослідницькі здібності. Крім того, це допомагає підвищити національну свідомість та патріотизм учнів.

Для збагачення краєзнавчих знань учнів можна запропонувати написання рефератів про історію вулиці, де вони проживають у відповідно обраний період. Підготовка матеріалів до написання реферату має таку структуру: історія назви вулиці, події, що відбулися на цій вулиці, історія її забудови та перспективи розвитку, історія побудови та розвитку промислових підприємств, установ та закладів, розташованих на цій вулиці, історія окремих будинків та споруд, бібліографії цікавих людей, що жили або проживають на вулиці, та пам'ятники історії та культури, що знаходяться на вулиці.

Крім цього, можна запропонувати учням написання рефератів на тему «Рідна вулиця», «Історія вулиці, на якій ти живеш», «Роль вулиці у твоєму житті», або на тему «Меморіальна дошка – візитна картка історії вулиці» [2, с. 84]. Такий підхід до вивчення історії вулиць не тільки збагачує знання учнів про культуру та традиції свого краю, але й допомагає розвивати їхні інтелектуальні та дослідницькі здібності.

Одним зі складових системи шкільного краєзнавства є організаційні форми навчання. Так, для поглиблення та деталізації краєзнавчої роботи можна запропонувати учням дослідження історії певного підприємства, процесу колективізації або створення першого фермерського господарства.

Робота з учнями може бути здійснена у трьох напрямках: навчальному, позаурочному та позашкільному. Викладачі можуть використовувати різні форми та методи організації навчально-пізнавальної діяльності учнів для досягнення максимального ефекту.

Навчальний напрямок передбачає проведення уроків та факультативних занять. Для збагачення матеріалу можна використовувати краєзнавчі теми в рамках навчального плану з історії України. Проте важливо уникати переваги історії окремого регіону над історією країни в цілому або відсутності часу для вивчення програмного матеріалу.

Позаурочний напрямок може включати заняття в краєзнавчих гуртках та групах, що дає можливість учням більш глибоко зануритися в вивчення рідного краю.

Позашкільний напрямок охоплює центри туризму і відпочинку, будинки школярів та центри естетичного виховання, що дають учням можливість розширити свій кругозір та отримати нові знання.

Робота з краєзнавчим матеріалом може бути включена в уроки історії України у різних формах, наприклад, краєзнавчий вступ, конкретизація, доповнення або використання як основа для вивчення окремих питань. Важливо використовувати ці прийоми з урахуванням основних питань програми та не переважати краєзнавчий матеріал над іншими темами.

Краєзнавчі теми можуть бути цікавим та доступним способом залучення учнів до вивчення історії та культури свого регіону, а також розвитку патріотичних почуттів. Викладачі можуть використовувати різні методи включення краєзнавчого матеріалу в уроки, наприклад, використання історичних фактів та подій, які відбувалися в регіоні, у якому живуть учні, розповідь про видатних особистостей, які народилися чи проживали в цьому регіоні, тощо.

Для позаурочної роботи з учнями, краєзнавчі гуртки та клуби можуть стати чудовою платформою для дослідження та вивчення історії та культури свого регіону, розвитку творчих здібностей та навичок комунікації. Важливо залучати учнів до активної участі у роботі гуртків та клубів, давати їм можливість розповісти про свої власні дослідження та відкриття, а також організувати виставки, презентації та інші заходи, на яких учні зможуть продемонструвати свої досягнення.

У позашкільних закладах, таких як центри туризму та відпочинку, учні можуть відвідувати цікаві екскурсії та подорожі до різних місць свого регіону, відвідувати музеї та інші культурні заклади. Такі заходи допоможуть учням краще пізнати свій регіон, збагатити свої знання та набути нових вражень.

Необхідно з'ясувати його місце та співвідношення з загальноісторичним матеріалом. Відповідно до мети уроку та значення краєзнавчого матеріалу для історії країни та краю, його можна вивчати до проходження теми, на початку, під час або в кінці її вивчення.

Урок може бути проведений учителем або учнями, але головне, щоб викладач прагнув до того, щоб учні отримали певну систему знань про рідний край: про головні етапи його розвитку, відмінні особливості, місце та значення в історичному розвитку країни.

Вивчення історії країни повинно здійснюватися із залученням краєзнавчого матеріалу, а історія краю має базуватися на знаннях історії всієї країни. Зв'язок історії країни і краю встановлюється, перш за все, через події, що мають загальнодержавне значення, але територіально локалізовані.

Таким чином, використання краєзнавчого матеріалу є важливим елементом навчального процесу, оскільки дає змогу учням краще зрозуміти історію свого регіону та його місце в загальноісторичному контексті. При цьому важливо збалансувати використання краєзнавчого матеріалу з іншими темами та підходами для досягнення максимального ефекту.

Для ефективного використання місцевого історичного матеріалу у навчальному процесі, необхідно використовувати певні прийоми, які допоможуть встановити зв'язок між загальноукраїнським і місцевим матеріалом. Один з них полягає у формуванні цілісних знань з питань, загальних для історії України і краю. Учням можна запропонувати скласти складний план або таблицю з використанням матеріалів не тільки основного підручника, але й з краєзнавства.

Другий прийом полягає в зіставленні загальноісторичних і місцевих подій з метою встановлення загального, характерного і особливого. Наприклад, учні можуть виділити події, характерні для загальноукраїнської історії та особливі для нашого краю, після вивчення теми.

Третій прийом - синхронізація подій з історії України, світової і краю. Для цього можна скласти таблицю з розміткою по датах та історичним подіям краю, країни та інших регіонів світу.

Четвертий прийом - виконання учнями завдань на аналіз і порівняння соціально-економічних і політичних умов в країні і краї.

Останній прийом - рішення пізнавальних завдань, зміст яких базується на матеріалі історії країни і краю. Це може бути завдання, яке вимагає порівняння фактів з історії краю та країни, для визначення шкоди, завданої країні в цілому та Далекому Сходу зокрема. Для того, щоб встановити зв'язок між загальноукраїнським і місцевим матеріалом, можна використовувати різні підходи і методи. Наприклад, формування цілісних знань з питань загальної історії України і краю може відбуватися шляхом складання складного плану або таблиці, до якої залучаються не тільки матеріали з основного підручника, а й відомості з краєзнавства. Це дозволяє учням бачити повну картину розвитку краю і його взаємозв'язок з історією України в цілому.

Для зіставлення загальноісторичних і місцевих подій можна використовувати приклади, які стосуються Великої Жовтневої революції. Учні разом з учителем на уроці або у вигляді домашнього завдання можуть виділити події, які характерні для загальної історії України, а також особливі для їх краю. Це допомагає учням зрозуміти, що історія краю не є відокремленим фрагментом, а є складовою загальної історії України.

Синхронізація подій з історії України, світової і краю може відбуватися за допомогою складання таблиць, які включають історію України, історію краю, історію США (або іншої країни залежно від досліджуваної теми) та дати. Це допомагає учням бачити взаємозв'язок між подіями, які відбувалися одночасно в різних країнах світу.

Існує кілька форм вивчення історії краю в українських школах. Одна з них - це спеціальні навчальні курси в звичайних класах і школах з поглибленим

вивченням предметів гуманітарного циклу, включаючи матеріали краєзнавства, що використовуються для історичної пропедевтики. Інша форма - це факультативні курси, що проводяться за рахунок годин шкільного компоненту. Ці курси призначені для учнів, які виявляють глибокий інтерес до історії краю та прагнуть самостійно набувати знання на основі докладного вивчення документальних джерел архівів, музеїв, наукової та художньої літератури. Вони можуть бути загальноісторичними з елементами краєзнавства або побудовані повністю на краєзнавчому матеріалі. У першому випадку місцева історія виступає як спосіб конкретизації та виявлення історичних зв'язків, у другому - учні можуть отримати систематичні знання з історії краю. Обрання форми вивчення історії краю залежить від інтересів учнів та освітніх цілей уроку.

Основна мета факультативу з краєзнавства полягає у стимулюванні учнів до більш глибокого вивчення свого рідного краю, його історії та історичної науки. Для досягнення цієї мети застосовуються різноманітні методи, такі як вивчення документів, монографій, матеріалів з топоніміки, етнографії, археології тощо. Крім того, учні навчаються наукового пошуку та знайомляться з методами історичного дослідження.

Факультатив з краєзнавства зазвичай охоплює історію краю з найдавніших часів і до наших днів і складається з декількох етапів. Перший етап полягає в проведенні вступної лекції вчителем, на якій оголошується тема, даються завдання, надаються рекомендації щодо методики записів спогадів та їх оформлення. Також учням пояснюється форма звітності та етапи роботи, знайомляться з бібліографією та надаються основні відомості по тій темі, якої займатимуться діти.

Другий етап - експедиція, похід, екскурсія, зустріч з цікавими людьми. Учні мають можливість побачити власними очима те, про що вони вивчають в теорії.

Третій етап - семінар, на якому учні мають можливість висловити свої думки, порівняти зібрані матеріали та ділитися враженнями.

Четвертий етап - заключна теоретична конференція, на якій учні виступають зі звітами про виконану роботу за своїми темами.

Важливо пам'ятати, що існують деякі обмеження під час проведення досліджень учнями. Так, усі дослідження мають проводитися під керівництвом вчителя, оскільки на більшу частину питань немає правильних відповідей, а також потрібно звертати увагу на грамотність та правильність інформації, яка збирається дітьми.

Дуже важливо також зробити акцент на спеціалізації факультативу, таких як археологія, етнографія тощо, щоб учням було зрозуміло, що саме вони будуть вивчати.

Усі етапи роботи мають бути логічно зв'язані між собою та спрямовані на досягнення головної мети - розвитку інтересу до рідного краю, його історії та історичної науки, з метою поглиблення знань та розвитку здібностей учнів.

Таким чином, факультатив з краєзнавства є важливим інструментом для розвитку культурної самосвідомості та громадянської позиції учнів, а дотримання певних правил та етапів дослідження гарантує наукову обґрунтованість отриманих результатів та відповідність їх головній меті.

Розуміння основних принципів співпраці вчителя і учнів у факультативі з краєзнавства може допомогти визначити необхідні характеристики вчителя для успішної організації роботи.

По-перше, вчителю потрібно мати достатній рівень знань про основні джерела з історії краю, а також ознайомитися з історіографією і бібліографією опублікованих робіт.

По-друге, необхідно ознайомитися з методологічними засадами шкільного краєзнавства для забезпечення належного рівня навчання учнів.

По-третє, вчитель повинен мати особистий інтерес до проведення дослідницької роботи і займатися нею самостійно.

В-четверте, вчитель-краєзнавець повинен бути організатором плідної співпраці між навчальною, позакласною та позашкільною роботою, факультативами та іншими формами роботи з вивчення місцевої історії в школі, а також міжпредметних зв'язків на краєзнавчій основі.

Факультативи з краєзнавства мають поглиблене теоретичне вивчення матеріалу, різноманітні форми і методи роботи, самостійну діяльність учнів, атмосферу наукового пошуку та дослідження.

Факультативи поєднують в собі багато форм, прийомів і методів як позакласної, так і урочної роботи з дітьми. На факультативах школярі можуть навчитися правильно писати реферати, проводити різні дослідження, анкети, опитування, працювати з науковою, науково-популярною літературою.

Однією з форм позаурочної роботи, яка допомагає учням вивчати краєзнавство, є масові, групові та індивідуальні заняття. Але, щоб досягти успіху в цій діяльності, вчителю необхідно мати певні знання та навички. Він повинен бути знайомий з основними джерелами з історії краю, методологічними засадами шкільного краєзнавства, бібліографією опублікованих робіт та володіти дослідницькими навичками.

Крім того, проведення різноманітних заходів, що базуються на відомостях по місцевій історії, дозволяє розширювати знання учнів і можна розділити на три групи: заходи, на яких учасники виступають в ролі споживачів інформації, заходи, які продовжують учнівську діяльність, розпочату на уроці, та заходи, які дозволяють застосувати знання та вміння, отримані в навчальному курсі.

Але щоб отримати найбільш повну картину історії свого регіону, необхідна співпраця між вчителями, працівниками народної освіти, установами додаткової освіти, педагогічними ВНЗ та учасниками краєзнавчих товариств. Однак, необхідно чітко спланувати введення краєзнавчого матеріалу в різні дисципліни та позаурочну роботу, щоб уникнути надмірності матеріалу, яка так само неправильна, як і його нестача.

Коли ми говоримо про краєзнавство у школі, слід розрізняти «рівні» краєзнавчої пізнавальної діяльності учнів. Умовно можна говорити про три такі рівні (у реальній шкільній практиці вони, природно, тісно, органічно пов'язані один з одним, становлять єдине «поле» пізнавальної діяльності школярів).

Це, по-перше, отримання учнями «готових» знань про край зі слів вчителя, навчальних посібників та повідомлень засобів масової інформації.

По-друге, це самостійне придбання знань, що забезпечує умови для активнішої пізнавальної роботи учнів (коли вони в процесі навчального дослідження роблять «відкриття для себе», тобто, фактично, перевідкривають вже відомі факти та події минулого, явища та закономірності довкілля) . Джерелами таких знань можуть бути, крім навчальних посібників, науково-популярна та наукова література, публікації у місцевому та центральному періодичному друку, матеріали шкільних та державних музеїв, Інтернет тощо.

І, нарешті, третій рівень – вивчення школярами історії рідного краю під час поглибленого дослідницького пошуку, що становить науковий інтерес, - коли учні фактично виступають у ролі «юних вчених» - дослідників. Зазвичай це члени краєзнавчих гуртків та учнівських наукових товариств, слухачі факультативів.

Перший із цих рівнів, природно, є головним, часом єдиним у початкових і молодших класах. Для основної школи характерні перший та другий рівні. У старших класах основної школи та у середній школі (особливо у позаурочний час) зростає питома вага краєзнавчої роботи, характерної для третього рівня. У ній, як правило, беруть участь хлопці, особливо захоплені історією, які глибоко цікавляться рідним краєм.

Педагогу-краєзнавцю необхідно чітко розрізняти і тримати в полі зору всі ці рівні краєзнавства, бачити їх відмінності та зв'язки, шляхи переходу від елементарних форм роботи до складніших. Це є важливою умовою ефективного використання краєзнавства у навчанні та вихованні школярів.

Дуже шкода, що у практиці навчальних і позакласних занять низки шкіл педагоги обмежуються лише першим рівнем краєзнавчої роботи, - у результаті складається своєрідне «словесно-книжкове краєзнавство».

У школах відзначається й інший недолік: відомості з історії краю, зібрані юними слідопитамі, знайдені ними документи, мало чи зовсім не використовуються на уроці у процесі вивчення та засвоєння програмного матеріалу.

Урочні, факультативні та позакласні заняття з історичного краєзнавства сприяють:

- розвитку в учнів любові до Батьківщини, до своєї землі, рідного дому;
- накопичення систематичних знань з історії своєї «ближньої» («малої») батьківщини: села, міста, району, області;
- посиленому, з урахуванням віку учнів, оволодінню методами історичного пізнання, виробленню вміння застосовувати їх до вивчення та оцінки подій минулого та сучасності, працювати з різними джерелами наукової інформації;
- допомагають учням, особливо старшокласникам, увійти до кола наукового краєзнавства, сприяють їхньому залученню до збору історико-краєзнавчих матеріалів, до охорони пам'яток історії та культури, участі у культурно-освітній та екологічній роботі в рідній місцевості (як у період учнівства, так і у наступні роки).

Позакласні та факультативні заняття з краєзнавства тісно пов'язані з основним курсом Вітчизняної історії, що спираються на них. Разом про те ці заняття сприяють поглибленому вивченню історії народів Російської Федерації, розширенню загальноісторичних знань учнів, кращому розумінню ними діалектичної зв'язку місцевого, приватного із загальним, цілим.

Краєзнавство – важливий засіб формування історичного мислення учнів, їхньої національної самосвідомості та почуття дружби народів. Сьогодні це пріоритетні завдання шкільної історичної освіти загалом.

Матеріали краєзнавства допомагають учневі глибше усвідомити такі положення, як: історія – це історія людей; кожна людина – співучасник буття минулого, сьогодення та майбутнього; коріння людини – в історії та традиціях сім'ї, свого народу, у минулому краї та країни. У ході історичного процесу передаються з покоління в покоління вічні, незмінні цінності особистості: працьовитість, чесність, справедливість, сумлінність, почуття національної гідності, дружби між народами, повага до старших поколінь, обов'язку, милосердя, почуття господаря; праця – основне джерело багатства та благополуччя людини, умова успішного розвитку та процвітання суспільства.

1.3. Роль та місце історії рідного краю в курсі Історія України

Історія України є складною мозаїкою подій, що розгортаються в різних регіонах. Незважаючи на це, дослідження історії рідного краю часто вважається вторинним і необов'язковим. Уроки історії в школах часто присвячені загальним темам, і події в регіонах не отримують достатньої уваги. Однак існує інший підхід, коли історія рідного краю вивчається як окрема шкільна дисципліна.

У Полтавській області з 2004 року введено курс "Історія Полтавщини" для учнів 6-11 класів. Для цього в кожному класі виділяється 17 годин на рік, що дозволяє вивчати історію рідного краю як окрему дисципліну. Наразі завершується створення унікального навчально-методичного комплексу, який включає програму курсу, тематичне планування, підручники для учнів та посібники для вчителів, іменний звід історії Полтавщини, а також комплекти кольорових репродукцій "Пам'ятки історії та культури Полтавщини". Цей комплекс є єдиним у своєму роді в Україні.

Принципово нова версія регіональної історії Полтавщини, створена за зусиллями академічних учених і шкільних учителів протягом 2003-2005 років, вписується в загальну картину часу та український та євразійський

цивілізаційний контекст. Контекст забезпечується за допомогою хронологічної симетрії, структуризації змісту, композиції тексту, підбору ілюстрацій таблиць, схем, документальних свідчень, формулювання запитань та завдань. Важливо, що усі історичні періоди висвітлюються в хронологічній послідовності, і історія не викладається як "тріумфальний рух прогресу". Крім того, історія краю поділена на давню, середньовічну, нову та новітню епохи, відповідно до періодизації всесвітньої історії.

Цей підхід дозволяє учням зрозуміти історію рідного краю в контексті загальної історії, і водночас дозволяє краще зрозуміти конкретні події та явища, що відбувалися в регіоні. Крім того, такий підхід допомагає збагатити знання про культуру, традиції та історичні пам'ятки рідного краю, що має важливе значення для формування національної свідомості та ідентичності.

Таким чином, вивчення історії рідного краю як окремої шкільної дисципліни є важливим кроком до розуміння загальної історії України та її місця у світі. Курс "Історія Полтавщини" та створений для нього навчально-методичний комплекс є унікальними в Україні і відображають важливість вивчення історії рідного краю для формування національної свідомості та культурної спадщини.

Крім того, такий підхід до вивчення історії дозволяє учням розвивати критичне мислення, аналітичні та дослідницькі навички, оскільки вони мають можливість самостійно досліджувати історію свого регіону та аналізувати її в контексті загальної історії.

Крім того, створення унікального навчально-методичного комплексу для курсу "Історія Полтавщини" є важливим кроком у підвищенні якості освіти та забезпеченні розвитку національної культури. Такий комплекс не тільки дозволяє учням отримати якісні знання про історію свого краю, але й стимулює розвиток наукового підходу до вивчення історії та сприяє популяризації культурної спадщини рідного краю.

Отже, вивчення історії рідного краю як окремої дисципліни має важливе значення для розвитку національної свідомості та культурної спадщини. Курс "Історія Полтавщини" та створений для нього навчально-методичний комплекс є унікальними в Україні та є важливим кроком у підвищенні якості освіти та забезпеченні розвитку національної культури.

Хронологічні таблиці, що складаються з понад 50 хронологічних таблиць, є унікальними в Україні і дозволяють вивчати історію у всіх її аспектах, розташовуючи всі події на "своїх" територіях та в однаковому масштабі часу й простору. Це дозволяє зрозуміти розмірність історичних епох, а також визначити місце регіону в світових подіях. Завдяки хроноскопам можна не лише запам'ятати дати подій, але й простежити історичний розвиток та порівняти фази цього розвитку.

Крім того, матеріал історії розбито на розділи, теми, параграфи та підпараграфи, що дозволяє структурувати зміст та вивчати його поетапно. Кожна тема містить короткий вступ, який містить найсуттєвіші знання з даної теми та вказує на основні ідеї та концепції, які будуть вивчатися. Текст інтродукції взаємопов'язаний з раніше вивченим матеріалом різних курсів історії. Кожному розділу передують шмуцтитул із назвою розділу та переліком тем, а кожна тема починається на окремій сторінці зліва. Параграфи позначені двома цифрами, що дозволяє з легкістю зорієнтуватися в матеріалі та знаходити необхідну інформацію. Всі ці особливості структури змісту дозволяють більш ефективно вивчати історію та розуміти вплив осіб, які визначали політику своїх країн. Крім того, структура змісту дозволяє чітко орієнтуватись в матеріалі та швидко знаходити необхідну інформацію. Підпараграфи позначені малими літерами латинського алфавіту, що розподіляють відповідний параграф на підрозділи. Кожен підпараграф має свою назву, яка відображає зміст його викладу. Це дозволяє зробити структуру змісту більш зручною та доступною для вивчення.

Також важливо відзначити, що хроноскопи дозволяють більш глибоко розглянути історичний контекст, в якому відбувалися події, порівняти їх та зрозуміти взаємозв'язки між різними елементами. Це забезпечує краще розуміння суті історичних процесів та їх взаємозв'язків з політичними, економічними, соціальними та культурними аспектами життя. Завдяки цьому підвищується рівень знань студентів та їх розуміння історії своєї країни.

Хронологічні таблиці та та структура змісту є необхідними інструментами для аналізу історичних подій у хронологічній послідовності, їх вивчення в контексті часу та простору, а також для розуміння взаємозв'язку між різними елементами та їх впливу на розвиток країни. Програма "Історія Полтавщини" передбачає не тільки синхронне викладання паралельно з іншими історичними курсами, але й можливість самостійного асинхронного вивчення. Для того, щоб забезпечити максимально ефективне засвоєння матеріалу, програма розбита на 15 розділів та 75 тем, згрупованих за віком учнів та перебуванням краю у складі певних державних утворень. У курсі "Нова історія краю" відведено 5 розділів та 21 тему, які вписані до структури української та всесвітньої історії, але не механічно. Теми Програми не повинні співпадати з темами уроків, але для полегшення роботи вчителя наводиться приблизний розподіл тем уроків у календарному плані.

Фактори, що визначають інтерес учнів до історії, включають зміст історичних курсів, методика викладання, якість підручника, вікові та індивідуальні особливості учнів і так далі. Дослідження вчених показують, що існує багато засобів підвищення інтересу до історії, зокрема зв'язок матеріалу з життям та навколишньою дійсністю, використання науково-популярної та художньої літератури, уявних подорожей та сюжетних розповідей.

Наприклад, використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України є одним із важливих засобів піднесення інтересу учнів до історії. Вивчення історії рідного краю допомагає розкривати загальні закономірності історичних явищ у

доступній формі, формувати історичні поняття та стимулювати інтерес до знань. Раніше, в першій половині ХХ ст., учні вивчали суспільствознавство на основі спостережень за життям рідного краю та зібраних ними відомостей про його історію. Але з часом ситуація змінилася, і тепер історія рідного краю є важливим елементом курсу загальної історії, що допомагає більш глибоко ілюструвати та конкретизувати історичні явища та процеси.

Згідно зі словами методистів-істориків, без краєзнавчої роботи неможливо по-справжньому викладати історію. Програмові питання повинні вивчатися не тільки з матеріалу підручника, а й з дійсності, що оточує учнів, оскільки це спонукає їх до самостійної творчості та розвитку власних інтересів. Наприклад, використання уроків історії для вивчення історії свого рідного міста чи села може стати джерелом великої мотивації для учнів, які зможуть дізнатися більше про свій рідний край та зрозуміти його роль у загальній історії країни.

Для того, щоб викладання історії стало більш привабливим для учнів, важливо використовувати різноманітні методи та засоби, які зможуть зацікавити та залучити до уроку. Наприклад, використання ілюстрацій, мультимедіа технологій, ігор та досліджень може стати ефективним засобом залучення уваги учнів та збільшення їх інтересу до вивчення історії.

Отже, використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України, як і використання різноманітних методів та засобів, є важливими компонентами викладання історії, які спонукають учнів до самостійної творчості та розвитку власних інтересів.

Необхідно відзначити, що уроки з використанням краєзнавчого матеріалу та вивчення історії рідного краю мають значення не тільки для збагачення знань дітей, але й для формування їхнього світогляду. Вивчення історії місцевості допомагає учням зрозуміти загальноісторичні закономірності та показати зв'язки рідного краю з життям всієї країни. Це надає можливість краще засвоїти загальні

закономірності розвитку нашої країни та органічно пов'язати матеріал, що вивчається, з минулим та сучасним свого району, міста, області.

Наприклад, вивчення героїчного минулого рідного краю допомагає учням краще засвоїти загальні закономірності розвитку нашої країни та робить їх більш зрозумілими та близькими. Історичні пам'ятники та розповіді старожилів є цікавим матеріалом для уроків та допомагають залучити дітей до предмету.

Практика показує, що використання краєзнавчого матеріалу та історії рідного краю не тільки збагачує знання учнів, але й стимулює їх допитливість та інтерес до предмету. Так, учителі історії Шосткинського району активно займаються вивченням рідного краю та історичними пам'ятниками минулого.

Оскільки краєзнавчий матеріал допомагає конкретизувати загальноісторичні події, він полегшує процес сприймання, наближує подію до дітей та робить її відчутнішою. Вивчення конкретних фактів місцевої історії також дає можливість вчителю розкрити вияви загальноісторичних закономірностей та глибше показати зв'язки рідного краю з життям усієї країни. Це дозволяє створити повну та комплексну картину історії та розвитку нашої країни.

Органічне вплітання краєзнавчого матеріалу та історії рідного краю у загальноісторичний процес показує їх пізнавальну та виховну цінність. Вони дають змогу цілеспрямовано впливати на процес пізнання учнями навколишньої дійсності та більш зацікавити їх даним предметом.

Так, учитель Ф. Бондар зазначав, що використання місцевого матеріалу викликає великий інтерес учнів до предмета, сприяє кращому розумінню історичного минулого та сучасного, а також підвищує ефективність уроку. Зокрема, вивчення історії рідного краю дає змогу учням бачити зв'язки між минулим та сучасністю, а також розуміти важливість збереження та дослідження культурної спадщини своєї країни.

Було заплановано екскурсії для учнів до стародавнього міста Новгород-Сіверський, Путивля, прилеглого монастиря, місць шведських могил XVIII ст., стоянок первісної людини в районі Десни та городищ. Під час цих екскурсій учні мали можливість відвідати місця партизанського руху Ковпака, записувати розповіді очевидців, робити фото та дізнаватися більше про історію відновлення сільського господарства в післявоєнні роки [3, с. 20].

Цікаво, що для досягнення ефективної підготовки уроків історії УРСР, невід'ємною складовою частиною є збирання, систематизація та використання місцевого краєзнавчого матеріалу. Але при цьому дуже важливо критично ставитись до джерел знань. Невміле опрацювання літератури, друкованих і особливо рукописних джерел, без належного аналізу може призвести до помилок фактичного, а іноді й методологічного характеру. Тому при збиранні матеріалу, а особливо при підготовці його до використання на уроках, необхідно глибоко перевіряти зміст і наукову достовірність зібраного матеріалу за даними новітньої історичної літератури [7, с. 26].

У зв'язку з цим, було розроблено специфічні методи та прийоми проведення уроків історії республіки. Наприклад, на заняттях використовуються короткі доповіді та повідомлення учнів, творчий аналіз окремих важливих та оригінальних місцевих документів, урок-екскурсії в історичних і краєзнавчих музеях, а також заняття з участю земляків-героїв громадянської та Великої Вітчизняної війн, героїв праці та екскурсії-пошуки в місця подій. Наприклад, учителька С. Синиціна широко використовує на уроках місцевий матеріал та знайомить учнів із героїчними подвигами їх земляків, що дуже зацікавлює учнів.

Такі заняття дозволяють учням отримати більш повне уявлення про історію свого регіону та країни в цілому. Вони не лише дають можливість побачити місця історичних подій, але й допомагають зрозуміти їх значення та вплив на розвиток країни. Крім того, такі заняття сприяють розвитку пізнавальної активності учнів, їх критичного мислення та здатності аналізувати інформацію.

Тож, можна зробити висновок, що використання місцевого краєзнавчого матеріалу та проведення екскурсій та занять на місцях подій допомагає зробити уроки історії цікавішими та більш пізнавальними для учнів. Однак, необхідно завжди пам'ятати про необхідність критичного ставлення до джерел знань та перевірку їх достовірності.

Використовуючи ідеї, які висвітлені у дослідженні, можна зробити висновок, що розвиток інтересу до історії рідного краю в учнів може бути досягнутий шляхом поєднання навчального матеріалу з історичними подіями, візитами до музеїв, залученням до архівних пошуків та роботою з живими свідками. Важливим елементом такого підходу є спільні пошукові проекти вчителя та учнів, які дозволяють поглибити знання, розширити кругозір, формувати інтерес до історичної науки та виявити індивідуальні здібності кожного учня. Крім того, використання місцевого краєзнавчого матеріалу та діафільмів з історії рідного краю може сприяти підвищенню зацікавленості учнів та формуванню почуття національної гордості. В цілому, такий підхід до навчання історії рідного краю може допомогти учням глибше проникнутися життям свого краю та активно долучатися до його життєтворення.

Залучення учнів до пізнання нового та невідомого, важливих фактів та подій, може бути мотивоване через пошуковий інтерес, який стимулює активність в навчальній, трудовій та суспільній роботі. Вчителі можуть використовувати різноманітний за своїм характером музейний матеріал, який привертає до себе велику увагу учнів, тим самим дозволяючи кожному з них брати участь у його збиранні, обробці, підготовці до показу та розміщенню в історичному кабінеті чи шкільному музеї. Такі заходи найяскравіше виявляють індивідуальні здібності кожного учня, що дає можливість вчителям виявити та оцінити їх, а отже, поглибити диференційований творчий підхід до навчання та виховання кожного учня зокрема, сприяти їх профорієнтації.

Досвід роботи багатьох учителів показує, що використання місцевого краєзнавчого матеріалу на уроках та візити до музеїв сприяють підвищенню зацікавленості учнів. Огляд пам'яток культури минулих часів дозволяє учням свідоміше засвоювати навчальний матеріал та самостійно намагатися відшукати цікаві та важливі історичні пам'ятки у своєму краї. Умілий добір яскравих фактів, показ героїчних подвигів земляків формують в учнів великий інтерес до історії рідного краю, а разом з тим і почуття національної гордості.

Усвідомлення значення вивчення історії рідного краю та підвищення зацікавленості учнів у ньому може сприяти не тільки зміцненню національної свідомості, але й формуванню громадської активності та готовності до власної участі у житті рідного краю. Крім того, вивчення історії рідного краю може сприяти розвитку творчих здібностей та навичок дослідницької роботи учнів, а це, в свою чергу, позитивно впливає на їх майбутнє.

Наприклад, П.Мельничук, який працює вчителем, активно співпрацює з краєзнавчим музеєм та обласним архівом для забезпечення цікавого та пізнавального процесу навчання. На уроках з історії рідного краю, які проводяться в музеї або архіві, залучаються працівники цих закладів та самі учні, що значно підвищує ефективність процесу та зацікавленість учнів в історії України[5,с.96]. Використання різноманітних ресурсів та залучення практичних знань не тільки допомагає студентам краще зрозуміти матеріал, але й стимулює їх до активної участі в навчальному процесі.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

2.1. Особливості висвітлення історії рідного краю в міжвоєнний період в шкільному курсі Історії України

Результати шкільної краєзнавчої роботи залежать від того, наскільки учитель може зацікавити своїх учнів цією темою та як він розуміє її суть. Згідно з В.В. Бенедюком, навчальні програми диктують основні напрями краєзнавчих досліджень школярів, при цьому найбільша увага приділяється розкриттю закономірностей у природному середовищі [1, с. 6]. Але краєзнавство не є просто складовою методики навчання, воно має бути систематичною та цілеспрямованою діяльністю як учнів, так і вчителя [7].

Учні повинні займатись краєзнавчою роботою систематично, зокрема, протягом навчального року в позакласний час можуть працювати в краєзнавчому гуртку чи товаристві, проводити одноденні екскурсії в околицях свого населеного пункту, збирати та опрацьовувати статистичні дані тощо. Ставлячи перед собою мету здійснювати науково-дослідницьку діяльність, учні можуть здійснювати стаціонарні спостереження за явищами природи, такими як метеорологічні, гідрологічні, геоморфологічні, біогеографічні та фенологічні. Канікули можуть стати чудовим приводом для тривалих екскурсій та походів за межі свого населеного пункту.

Для успішної краєзнавчої роботи в школі вчителі повинні скласти програму досліджень та планувати детальні календарні плани на відведені їм відрізки часу. Під час навчальних занять важливо орієнтувати на краєзнавчий принцип, який полягає в установленні зв'язку між науково-теоретичними знаннями учнів та результатами дослідження їх регіону, де вони проживають. Застосування

краєзнавчого принципу на рівні школи дозволяє визначати зміст, методи та форми навчально-виховного процесу з регіонального підходу [19].

Краєзнавча робота в школі має бути систематичною та цілеспрямованою діяльністю як учнів, так і вчителя. Важливо зацікавлювати учнів цією темою, використовуючи двобічне невимушене спілкування на уроках географії та біології природничого напрямку, а також організовувати краєзнавчі гуртки, проводити екскурсії та збирати статистичні дані. При плануванні досліджень вчителі повинні скласти програму та календарні плани на відведені часові відрізки, а під час навчальних занять використовувати краєзнавчий принцип, який дозволяє забезпечити регіональний підхід до визначення змісту, методів та форм навчально-виховного процесу.

Запроваджуючи краєзнавчу роботу в школі, важливо не забувати про принцип своєрідної естафети «поколінь», який дозволяє наступному поколінню поповнювати знання, здобуті попередниками, та зберігати результати їхніх досліджень. Учителі повинні планувати продуману програму краєзнавчих досліджень та скласти детальні календарні плани виконання цієї програми. Щоб залучити учнів до краєзнавчої роботи, вони повинні протягом певного часу виконувати нескладні завдання, аж поки не доведуть свого бажання постійно проводити краєзнавчі дослідження. Однак, головним критерієм залучення учнів до краєзнавчої роботи повинен бути їхній інтерес до неї та нахил до виконання конкретних завдань.

Самодіяльність учасників краєзнавчої роботи полягає в тому, що учні самостійно вирішують організаційні питання, підготовлюють обладнання та оформлюють матеріальні результати досліджень. Крім того, результати краєзнавчих досліджень можуть бути використані під час вивчення окремих тем або екскурсій в околицях населеного пункту. Важливо оформляти матеріали у вигляді колекцій, макетів, схем, карт, графіків та текстових планів і експонувати їх постійно у краєзнавчому кутку чи музеї. Краєзнавча робота школи повинна

бути відома не лише колективу учнів і вчителів школи, але й батькам учнів та місцевим організаціям.

Результатами краєзнавчих досліджень можна збагатити вивчення окремих тем у природничих дисциплінах або під час планових екскурсій в околицях населеного пункту. Зібрані матеріали повинні бути оформлені у вигляді колекцій, макетів, схем, карт, графіків та текстових планів. Такі матеріали можна експонувати в краєзнавчому кутку чи музеї і використовувати як основу для написання наукових робіт з природничих дисциплін.

Важливо, щоб про краєзнавчу роботу школи знали не тільки учні і вчителі, але й батьки учнів, а також місцеві організації. Для популяризації краєзнавчої роботи можна організовувати виставки та доповіді, які відображатимуть досягнення учнів і вчителів. Такі заходи можна проводити не тільки в школі, але й на рівні населеного пункту, району чи області.

У процесі краєзнавчої роботи важливо залучати учнів до виконання різноманітних завдань, починаючи з нескладних і піднімаючись до складніших, якщо вони виявлять достатній інтерес до цього. Організація краєзнавчої роботи повинна ґрунтуватись на принципі своєрідної естафети поколінь, коли кожне наступне покоління поповнює відомості про свій населений пункт, здобуті попередниками, та зберігає матеріальні результати їхніх досліджень.

Дослідження краєзнавства показує, що на початкових етапах це найбільш доцільно організувати у вигляді краєзнавчого гуртка зі спеціалізованими секціями та невеликою кількістю активних учасників. Поступово, з розгортанням роботи в школі, гурток може перетворитися на краєзнавче товариство. Останнє може включати секції різного спрямування, наприклад, ландшафтну, економіко-географічну, гідро-метеорологічну, біогеографічну та історико-археологічну. Важливою передумовою для успішного дослідження населеного пункту є програма та організаційні форми краєзнавчої роботи, такі як екскурсії, подорожі, робота на географічних майданчиках і т.д.

Щоб систематизувати всі види екскурсій, їх можна розділити на три групи: навчальні, краєзнавчі та загальноосвітні. Також, екскурсії можна класифікувати за спрямуванням, наприклад, в природу, в сферу господарської діяльності населення або в сферу культурної діяльності народу. На початкових етапах дослідження краєзнавства, всі члени гуртка готуються за програмою та виявляють нахил до певного напрямку досліджень в процесі підготовчої роботи, після чого записуються у відповідну секцію.

Названа кількість секцій не є обов'язковою, адже з ростом кількості учасників гуртка чи товариства збільшується й кількість секцій. Основними організаційними формами роботи товариства можуть бути екскурсії та походи, подорожі та експедиції, робота на географічних майданчиках та спостережних постах, а також робота у краєзнавчих кутках і музеях.

Особливу увагу потрібно звернути на успішне дослідження населеного пункту, яке значною мірою залежить від програми його дослідження та організаційних форм краєзнавчої роботи. Найбільш доступною та масовою формою вивчення рідного краю є екскурсія, оскільки вона включає елементи живого споглядання. Існують різні типи екскурсій, такі як екскурсії в природу, в сферу господарської діяльності населення, або в сферу культурної діяльності народу.

Взагалі, успіх краєзнавчої роботи залежить від високої організованості та взаємодії між членами товариства. Наприклад, уважне вивчення досвіду краєзнавчої роботи показує, що на перших етапах краєзнавчої роботи доцільною організаційною формою є краєзнавчий гурток зі спеціалізованими секціями та невеликою кількістю активних учасників, який в майбутньому може перетворитися на краєзнавче товариство.

Організація екскурсій в природу передбачає проведення досліджень у різних напрямках. Серед них можна виділити екскурсії в живу природу, які

дозволяють вивчати внутрішні води, рельєф, корисні копалини, ґрунти; вивчення живої природи, де здійснюється огляд рослинного покриву і тваринного світу; а також загальноприродничі екскурсії, такі як екологічні та ландшафтознавчі, які спрямовані на вивчення взаємозв'язків між природою та людським суспільством.

Екскурсії в природу мають не лише пізнавальну, але й практичну мету - вони дозволяють виявляти взаємозв'язки між окремими компонентами природи, а також між природою та господарською та культурною діяльністю населення. При цьому, відрізняється позапрограмна екскурсія від навчальної, оскільки вона має на меті поглиблене вивчення виробництва. Такий підхід дозволяє досліджувати як виробництво в цілому, так і його окремі частини, що має велике значення для підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації.

Зважаючи на те, що кожне виробництво має свою специфіку, не існує єдиного плану підготовки до проведення екскурсії, а також її методики. Проте деякі питання, які стосуються економіко-географічних екскурсій, є спільними для всіх видів екскурсій. Особливу увагу слід приділяти вивченню особливостей виробництва, організації виробництва та забезпечення ефективного управління виробництвом.

Окрім цього, під час екскурсій слід звертати увагу на взаємодію між природними та людськими факторами, оцінювати вплив людської діяльності на природне середовище та шукати шляхи для його збереження та відновлення.

Враховуючи, що проведення екскурсій має велике значення для розвитку та поглиблення знань про природу, особливо в епоху технологій та інформаційного прогресу, необхідно стежити за оновленням та модернізацією методів та технік проведення екскурсій.

Загалом, екскурсії в природу є важливою складовою навчального та пізнавального процесу, який дозволяє отримувати знання про природу та взаємодію між природними та людськими факторами, а також розвивати навички спостереження, аналізу та узагальнення інформації.

Організація екскурсії на виробництво вимагає певної підготовки, яка може включати наступні етапи:

1. Початок з вступної бесіди, де керівник групи робить короткий огляд мети та завдань екскурсії.

2. Перед початком екскурсії необхідно нагадати гуртківцям правила техніки безпеки та розповісти про порядок руху по території та в приміщеннях підприємства.

3. Для забезпечення ефективної роботи кожен гуртківець повинен мати свої обов'язки, які слід розподілити до початку екскурсії.

4. Представник підприємства повинен провести інструктаж щодо виконання завдань та пояснити особливості виробничого процесу.

5. Ознайомлення з підприємством повинно проводитись представником підприємства, який розповість про загальні відомості та основні етапи технологічного процесу виробництва.

6. Після завершення екскурсії гуртківці повинні обробити зібрані матеріали та скласти детальний звіт про екскурсію, а керівник групи підсумує результати.

Під час краєзнавчої екскурсії учні вивчають різноманітні підприємства та організації за більш розгорнутим планом, який включає загальні відомості про виробництво, його економіко-географічне положення та оцінку, чинники розміщення виробництва та технічне оснащення виробництва. Далі учні знайомляться зі структурою виробництва, основними етапами технологічного процесу та використанням відходів, а також роллю виробництва в комплексному розвитку території. Крім того, учасники екскурсії дізнаються про збут готової продукції та кадровий склад підприємства, а також про проблеми та перспективи його розвитку.

Проведення екскурсій допомагає учням не лише отримати нові знання про професії та роботу підприємств, але й розширити свій культурний та науковий кругозір. На відміну від навчальних екскурсій, краєзнавчі поїздки дають

можливість учням вивчити і поглибити знання про свій рідний край, його природу, господарство, історію та сучасність. В таких екскурсіях перед керівником і шукачами нових знань відкривається безмежне поле для спостережень та вивчення термінів і глибини пізнання.

Хоча вивчити рідний край лише під час екскурсій неможливо, однак далекі поїздки можуть допомогти отримати більш повне уявлення про країну в цілому. Проте, організація комплексного систематичного дослідження території населеного пункту вимагає більшої наполегливості та спеціальної підготовки учителя та учнів.

Після кожної екскурсії керівник групи рекомендує обробити зібрані матеріали та скласти детальний звіт. Такий звіт може стати корисним документом для учнів, які зможуть повторити отримані знання та використати їх у своїй діяльності. Важливою є не тільки сама екскурсія, але й подальше використання набутих знань та досвіду.

Краєзнавчі екскурсії можуть відрізнятися від навчальних за спрямованістю, але вони не менш важливі для розвитку учнів. Їхнє проведення дає можливість учням поглибити свої знання та розширити свій кругозір, побачити нові місця та об'єкти, а також збагатити свій духовний світ. Завдяки таким екскурсіям учні можуть отримати нові ідеї та інтереси, які стануть джерелом їхньої подальшої творчості та саморозвитку.

Навчальні екскурсії сприяють засвоєнню програмного матеріалу з різних предметів, а також розвивають практичні навички та навички спілкування. Наукові екскурсії в свою чергу допомагають учням побачити, як функціонують науково-дослідні інститути та як проводяться наукові дослідження. Культурні екскурсії дають можливість познайомитися з різноманітними видами мистецтва та культурної спадщини, які є важливою частиною нашого життя.

У сучасному світі екскурсії стали необхідною складовою освіти та виховання молоді. Вони допомагають учням зрозуміти, як функціонує світ та як

він пов'язаний з нашим життям. Крім того, екскурсії сприяють розвитку мислення, фантазії та творчих здібностей учнів. Тому важливо продовжувати організовувати різноманітні екскурсії для школярів, які зможуть навчитися багато нового та цікавого.

Отже, в процесі проведення краєзнавчих екскурсій виконують завдання, пов'язані з потенціалом рідної місцевості. Через такі екскурсії учні розширюють та утверджують свої знання, практичні навички та вміння, здобувають дослідницький та комунікативний досвід.

Організація краєзнавчої діяльності в школі стає обов'язковою складовою для підвищення рівня знань учнів про свою місцевість. Вивчення історії рідного краю допомагає школярам розвивати інтерес до історії свого народу та культури. Важливим аспектом краєзнавчої роботи є знайомство учнів із різними періодами історії регіону, зокрема з такими важливими етапами, як міжвоєнний час.

Одним із занять, спрямованих на вивчення цього періоду, є заняття, тема: «Західні українські території в міжвоєнний час». У рамках цього заняття учні отримують можливість детальніше ознайомитися з історією західних українських земель, розглядаючи політичні, соціальні та культурні аспекти життя цих територій у міжвоєнний період.

Заняття 1. Тема: Західні українські території в міжвоєнний час

План:

- Українські землі під пануванням Польщі.
- Українські землі під керівництвом Румунії.
- Закарпаття в межах Чехословацької республіки.

Заняття 2. Тема: Україна під час Другої світової війни.

План

1. Започаткування Другої світової війни.
2. Включення західноукраїнських територій до УРСР.
3. Україна під час Великої Вітчизняної війни радянського народу:

- а) Початковий етап війни на українських теренах;
- б) окупаційна влада в Україні;
- в) опір окупантам;
- г) визволення України від іноземних загарбників.

Наслідки Другої світової та Великої Вітчизняної війни.

Основні поняття: агресія, Друга світова війна, договір «Молотов-Ріббентроп», Антикомінтернівський блок, фашистський режим, націонал-соціалізм, радянська політика, стратегія «Барбаросса», концепція «Ост», геноцид, Велика Вітчизняна війна, переселення населення, окупаційне правління, «нові владні структури», гетто, табори зосередження, Акт відродження Української державності, опір окупантам, партизанська боротьба, підпільна діяльність, «війна на залізниці», Українська Повстанська армія (УПА), антигітлерівське союзництво, співпраця з окупантами, Нюрнберзький судовий процес.

Теми рефератів:

- Україна в планах нацистської Німеччини.
- Український національний рух під час Другої світової війни.
- Радянське підпілля та партизанський рух в Україні.
- Голокост на території України.
- Сталінградська битва: роль українських військ.
- Київська операція: особливості та значення для визволення України.

Питання для самоперевірки:

- Які події спричинили початок Другої світової війни?
- Яка була доля західноукраїнських земель під час війни?
- Чим характеризується Велика Вітчизняна війна?
- Які основні етапи визволення України від нацистської окупації?
- Які наслідки Другої світової війни для України?

Цільові навчальні завдання:

- Розуміти причини та наслідки Другої світової війни для України.
  - Знати про важливі події та персонажів української історії під час війни.
  - Вивчити особливості військових операцій та руху опору на території України.
  - Оцінити наслідки війни для соціально-економічного та національного розвитку України.
- Методичні рекомендації для роботи на семінарському занятті:
- Вивчити план заняття та основні поняття, пов'язані з темою.
  - Підготувати коротку презентацію однієї з тем рефератів для обговорення на семінарі.
  - Вивчити питання для самоперевірки та подумати про можливі відповіді.
  - Запланувати дискусію в групі на тему впливу Другої світової війни на розвиток України та світові відносини.
  - Ознайомитися з додатковою літературою, вказаною викладачем, щоб поглибити знання з даної теми.
  - Розглянути роль України в антигітлерівській коаліції та наслідки війни для української державності.
  - Обговорити можливі шляхи відновлення економіки та національного духу України після війни.

Виконуючи ці рекомендації, учні зможуть краще зрозуміти та оцінити значення Другої світової війни для історії України, зокрема в контексті військових, соціальних, економічних та національних процесів.

Шкільне краєзнавство існує у двох формах: навчальне та позакласне. Навчальне краєзнавство може бути реалізовано:

- запровадженням краєзнавчих тем, сюжетів, фрагментів у зміст різних навчальних дисциплін (реалізація краєзнавчого принципу навчання);

- введенням краєзнавчих модулів у рамках відповідних навчальних предметів федерального компонента (6 клас-географія, біологія; 8 клас мистецтво, технологія; 9 клас-історія);

- запровадженням самостійно інтегрованого навчального предмета краєзнавства. Передбачається можливість поєднання цих варіантів.

У позаурочному (позакласному, позашкільному) краєзнавчому освіті можна назвати такі форми роботи:

- 1) закріплення набутих під час уроків знань, умінь, оцінок (конкурси, олімпіади, тематичні вечори);

- 2) розширення краєзнавчих знань, умінь, формування оціночних суджень (аудиторні заняття гуртків, клубів, краєзнавчих товариств, лекторіїв);

- 3) застосування отриманих знань у практичній діяльності (участь в акціях з благоустрою території краю, в моніторингах щодо дослідження природної та культурної спадщини, в експедиціях, у відновленні пам'яток тощо).

Умовність такого поділу очевидна, оскільки у будь-якій із названих форм продовжується розширення знань про краї, формування вмінь краєзнавчої діяльності, оволодіння способами пізнання краю, формування оціночних суджень, а також, що особливо важливо, надається можливість застосувати отримані знання у практичній діяльності.

Факти історії краю становлять основу історико-краєзнавчого дослідження, незалежно від його масштабів та цілей. До основних напрямів у вивченні фактів історії краю можна віднести такі:

- історичні події періоду становлення феодалізму;
- історичні події періоду становлення капіталізму;
- революційну історію краю;
- історичні події радянського періоду;
- історію первіснообщинного ладу;
- археологічне вивчення краю (має практичну частину);

етнографічне вивчення краю. [4, с.7]

Форми занять з вивчення краю

Туристсько-краєзнавча форма, найпоширеніша; дає школярам хорошу туристичну підготовку та можливість отримати краєзнавчі матеріали під час походів. Туристсько-краєзнавча форма занять з вивчення краю добре відпрацьована, є багато кваліфікованих фахівців, які досконало володіють методами цієї роботи.

Екскурсійна форма-одна з складових частин комплексного предметного вивчення краю. Під час екскурсії школяр поповнює свої знання, пізнає за допомогою екскурсовода (вчителя) навколишній світ, наближає предмети вивчення. Навіть найтриваліша екскурсія створює певний настрій, сприяє відчуттю свободи. Емоції від побаченого та почутого забарвлюють знання, роблять їх міцними, що зберігаються на все життя.

Лекційна форма передбачає проведення занять з певної теми чи розділів. Наприкінці циклу лекцій можлива перевірка знань у вигляді вікторин, конкурсів.

Архівна форма розрахована на школярів, захоплених історією, вимагає посидючості, самостійності, уважності, великих витрат часу. Можливість роботи в архівах дозволяє отримувати унікальні дані, але пов'язана з організаційними та фінансовими труднощами.

Музейна форма заснована на матеріалах краєзнавчих та інших музеїв та надає необмежені можливості для історичного та географічного краєзнавства-збирання матеріалів, оформлення експозицій, проведення екскурсій самими учасниками краєзнавчих колективів, що робить заняття цікавими, змістовними, стимулює до придбання нових знань. [4, с.26]

Таким чином, історія забезпечує духовний розвиток суспільства, виховує громадянськість та патріотизм, надає почуття гордості за свою країну через вивчення героїчного минулого нашої Батьківщини. І одним із найактивніших і творчих форм залучення людини до історії здавна було краєзнавство.

Слід зазначити, що шкільне краєзнавство переживає зараз період підйому, міцніє, удосконалює свої форми та методи роботи. Розвиток та життєздатність шкільного історичного краєзнавства визначається його важливою роллю у навчально-виховному процесі.

Підростаюче покоління потребує правильного виховання в умовах поліконфесійної, полінаціональної, полікультурної держави. Досвід вчителів та методистів у цій роботі показав, що краєзнавство дає такому вихованню хороші передумови. Любов до Батьківщини завжди конкретна: це любов до свого будинку, міста, села, рідного краю. А для того, щоб полюбити свій край, необхідно знати його історію.

Адже маленьку дитину одразу не зробити патріотом та громадянином своєї країни. Потрібно до цього підходити поступово.

2.2.Методичні рекомендації до розробку уроків

Протягом вторгнення Росії в Україну, люди переживають непередбачувані труднощі, що призводять до різних проблем зі здоров'ям та психікою. Важливо, щоб учителі створили довірливу та невимушену атмосферу на своїх уроках, де учні можуть відкрито ділитися своїми думками та емоціями, та були приділені спеціальні вправи, щоб навчити учнів розуміти, виражати та керувати власними емоціями. У зв'язку зі складними емоційними переживаннями дітей, вчителі повинні зменшувати вимоги до їх знань та успішності, а також пристосовувати уроки до рівня засвоєння інформації учнями. Важливо звертати увагу на прояви наслідків стресу у дітей, такі як надмірна непосидючість, дратівливість, агресія чи навпаки – апатія й замкнутість. Для допомоги учителям та учням можуть використовуватися різноманітні інформаційні ресурси, такі як "Психологічна допомога під час війни" та "Посібник самодопомоги", які містять спеціальні

вправи та рекомендації щодо підтримки психічного здоров'я учнів та вчителів. Несприятлива ситуація в країні під час воєнного конфлікту потребує від учасників освітнього процесу особливої уваги до психологічного благополуччя та підтримки один одного. Кожен з нас має розуміти, що важливо не тільки набувати нові знання, а й мати здорову психіку та бути готовим до складних життєвих ситуацій.

У сучасних умовах, коли відбувається інформаційна війна, освіта критичного мислення стає надзвичайно важливою для учнів. Важливо навчити дітей відрізняти офіційні джерела інформації, перевіряти інформацію, розпізнавати фейки, аналізувати різні точки зору, розрізняти переконливі аргументи та прояви маніпуляції. У разі воєнного часу, дотримання вимог сигналів оповіщення «Усім увага! Повітряна тривога!» є обов'язковим для всіх учасників освітнього процесу. Безпека учнів має бути в пріоритеті. Для вивчення медіаграмотності та медіаосвіти можна скористатися ресурсами порталу «Медіаосвіта та медіаграмотність» (<https://medialiteracy.org.ua/>). На жаль, не можна не згадати про збройну агресію Російської Федерації проти України, що призвела до загибелі багатьох людей. З метою вшанування пам'яті загиблих, рекомендуємо проводити загальнонаціональну хвилину мовчання о 09:00 щоденно [7]. Не слід рекомендувати вести розмови про війну, розповідати новини або використовувати будь-які асоціації з воєнною тематикою під час уроку, але якщо учні захочуть обговорити це питання та поділитися своїми думками та переживаннями, слід їх вислухати. Також, для детальнішого ознайомлення з цією темою можна скористатися матеріалами, які наведені за посиланнями: <https://cutt.ly/BFoygEh> (Розмови про війну), <https://cutt.ly/SFoyPVX> (Фізична безпека під час війни). Що ж до освітнього процесу, необхідно використовувати методи, які допоможуть учням розуміти та осмислювати інформацію, а також розвивати в них критичне мислення. Необхідно навчати дітей не тільки збирати інформацію, але й аналізувати та оцінювати її на

достовірність та правильність. Таким чином, можна розвивати критичне мислення учнів та навчити їх вирізняти правду від брехні. Це надзвичайно важливо в умовах інформаційного виробництва та поширення фейків та маніпуляцій. Важливо пам'ятати, що метою освіти є не лише передача знань, але й розвиток в учнів навичок, які допоможуть їм у майбутньому. Тож намагаймося створювати таке середовище, в якому діти зможуть розвиватися та вчитися.

Під час навчального процесу, вчителям рекомендується використовувати приклади з історії України для того, щоб наголосити на високому рівні моральності, духовності, доблесті та звитяги, які притаманні українському народу з давніх-давен. Вивчаючи історію України, слід акцентувати увагу учнів на ідеях української державності, яка виступає як консолідуючий чинник розвитку суспільства та нації в цілому, а також на патріотизмі діячів визвольного руху періоду Української революції. Важливим є також вивчення значення Акта злуки УНР та ЗУНР, боротьби за волю України, подвигу героїв Крут, діяльності Української Повстанської Армії та спротиву дисидентів тоталітарній системі.

Історія України налічує багато подій і історичних постатей, що відображають багатовікову боротьбу українського народу за національну самобутність та свободу. Цікавим прикладом є життя та діяльність видатних українських діячів, таких як князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий, гетьмани Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, а також культурні та політичні діячі Володимир Винниченко, Михайло Грушевський, Степан Бандера, Петро Болбочан, Володимир Липинський, Махно Михайло, Євген Петрушевич, Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Володимир Кричевський, Мустафа Джемільєв, Тарас Шевченко та інші. Вивчення життя цих постатей може допомогти учням краще зрозуміти національну гідність та прагнення українського народу до власної державності.

Протягом вивчення історії варто звернути увагу на процеси національного відродження, які мали місце в різні історичні епохи. Актуальність цього питання

не може бути переоцінена, особливо з огляду на нинішню ситуацію в Україні, яка є наслідком агресії та захоплення Росією Криму. Щоб допомогти учням зрозуміти цю проблему, рекомендуємо використовувати такі матеріали як статті з сайту «Освіторія», які присвячені циклічності історії, а також матеріали з сайту Українського інституту національної пам'яті про перемоги українців та перелік матеріалів, які можна використовувати на уроках історії, також варто звернути увагу на фільми, які можуть допомогти учням краще зрозуміти історичні події. Зокрема, для популяризації кінематографічної грамотності вчителям історії пропонується використовувати посібник «Українська історія в кінофільмах», який містить перелік кінофільмів про історію України.

Необхідно зрозуміти, що вивчення історії України має важливе значення для формування громадянської свідомості та національної ідентичності. Тому вчителі історії мають велику відповідальність за правильне викладання матеріалу та формування історичного мислення учнів. Використання різноманітних джерел та методів навчання, таких як перегляд фільмів, читання статей, аналіз історичних документів, може допомогти учням краще зрозуміти історію своєї країни та знайти зв'язок між минулим та сьогоденням.

З метою формування учнівської свідомості та збереження національної пам'яті, рекомендуємо на уроках історії приділяти особливу увагу найболючішим подіям, що сталися на теренах України протягом XX-XXI століть. Серед таких подій варто згадати Голодомор, Голокост, депортацію кримських татар та інших народів Криму, а також вторгнення російської армії на українську територію. Крім того, ми радимо відзначати пам'ятні дати та ювілеї, згадані у Постанові Верховної Ради України від 17.12.2021 № 1982-IX "Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022-2023 роках" (<https://cutt.ly/RZS5Mxn>).

Щоб навчання історії стало більш ефективним і сприяло формуванню стійкої громадянської позиції, ми рекомендуємо використовувати різноманітні посібники, такі як "Нариси із історії Криму. Додаткові матеріали для вчителя

історії (7 та 8 кл.)" (<https://cutt.ly/3J8Pmrw>), "Історія Криму першої половини ХХ ст. Нариси" (<https://cutt.ly/SJ8Pc3R>), "Історія Криму та кримськотатарського народу" (<https://cutt.ly/JZaYQZ9>), "Нариси із історії Криму у ХХ-ХХІ ст.: 1990-2014 рр." (<https://cutt.ly/eXg2Jr6>). Ці посібники допоможуть учням отримати більш повне уявлення про історію корінного кримськотатарського народу, його культуру та мистецтво.

Зростання культури суспільства можливе тоді, коли з юних років прищеплюється любов до рідного краю, зацікавленість у вивченні його історії, культури та традицій. Краєзнавство стає в цих умовах необхідністю, а участь школярів у краєзнавчій діяльності призводить до того, що у них підвищується рівень самосвідомості, виховується повага до культури та історії рідного краю. У процесі цієї цікавої та суспільно корисної діяльності для школярів створюються можливості для самореалізації.

Краєзнавство є провідним напрямом для патріотичного виховання. Знання історичного минулого своєї Батьківщини завжди вважалося обов'язковим всім її громадян. Починається ж пізнання вітчизняної історії з вивчення історії місця, де народився і виріс – з вивчення історії рідного краю. Для розуміння великого важливо почати розуміти мале. Отже, осмислення минулого та сьогодення, прогнозування майбутнього Батьківщини починається з вивчення краєзнавства.

Питання патріотичного та громадянського виховання розглядалися в педагогіці протягом усієї історії людства, починаючи з античності та закінчуючи сучасними дослідженнями вчених.

Патріотичне виховання – це процес формування політично свідомого громадянина, який любить і гордиться своєю Батьківщиною, землею, де він народився і виріс, знає і поважає історію як усієї країни, так і малої батьківщини.

Патріотизм – це сукупність духовних, моральних, громадянських та світоглядних якостей особистості, які виявляються в любові до своєї Батьківщини та своєї Батьківщини, готовність всіляко їй служити, захищати її та

жертвувати собою на благо її, прагнення берегти та примножувати найкращі традиції, цінності свого народу.

Зміст поняття патріотизм включає:

почуття прихильності до своєї малої батьківщини;

шанобливе ставлення до рідної мови;

прагнення захищати інтереси Батьківщини;

вірність Батьківщині;

прояв громадянських почуттів;

гордість за історичне минуле народу;

повага до символів держави;

поважне ставлення до звичаїв та традицій свого народу;

гуманізм та милосердя;

загальнолюдські цінності.

Краєзнавство — це сукупність всіх знань про російський народ, його побут і працю, національний характер, психологію, світогляд, культуру, а також про сім'ю, предків, батьківщину і все, що з нею пов'язано. Вивчення ролі та значення для місцевої історії низки відомих у регіоні особистостей сприяють вихованню патріотизму у учнів, адже вони дізнаються про героїв-земляків, про тих, хто проживав поряд з їхніми предками, хто ходив тими ж дорогами та стежками, хто вніс у розвиток регіону свій внесок, який вшановують нащадки.

Краєзнавство сприяє розвитку культури міжетнічних відносин, вихованню толерантності та поваги до історії, традиціям, звичаям та ритуалам, культурі та мовам народів, які проживають у межах та за межами територіальних одиниць країни.

Завдяки історичному краєзнавству вирішуються важливі завдання: збереження спадщини рідного краю, спонукання до глибшого вивчення культурних традицій рідного краю, стимулювання пошукової діяльності

краєзнавців, виникнення інтересу до історії, мистецтва, літератури, прагнення до підвищення свого культурного рівня.

Сьогодні дуже важливо вивчати історію малої батьківщини. Мала родина - це не просто географічне місце на карті. Це щось спільне, яке здатне згуртувати людей різних національностей у єдине ціле, зробити їх справжніми патріотами не лише регіону, а й усієї Батьківщини. Самі собою ні любов до Батьківщини, ні відповідальність за долю рідного краю виникнути не можуть. Вони виховуються роками. У цьому велика роль краєзнавства, яке завдяки спільному вивченню минулого, збору та обробці краєзнавчих матеріалів здатне об'єднати населення краю.

Краєзнавчий матеріал є невід'ємною частиною концепції історичного поступу.

Вивчення краєзнавчого матеріалу під час уроків історії та позаурочної діяльності сприяють реалізації найважливішої мети історичної освіти – формуванню цивільно-патріотичної позиції підростаючого покоління, у своїй вирішуються завдання від загальнодержавного масштабу до завдань окремого регіону.

Сьогодні основою громадянського патріотизму є історична пам'ять, що складається із спогадів не лише яскравих епізодів історії, а й повсякденного, повсякденного життя предків. Вивчення історії немислиме без інформації про історичне минуле рідного краю, без спогадів очевидців подій минулого. Без цього неможливо ні повноцінне вивчення історії Батьківщини, ні виховання патріотичних почуттів у підростаючому поколінні, ні передача традицій і звичаїв від покоління до покоління.

Інтерес до історії невеликих населених пунктів у сучасних умовах досить актуальний, оскільки поселенська інфраструктура в останні десятиліття зазнала руйнації. Вивчення на уроках історії свідчень про недавнє минуле рідного краю

стало нагальною потребою, адже завдяки їм можливе подолання історичної неприємності.

Таким чином, завдяки вивченню краєзнавчого матеріалу вчителі історії виховують любов та повагу до малої батьківщини, сприяють подоланню ксенофобії та ведуть пропаганду толерантного світосприйняття, і цим формують громадянсько-патріотичні якості учнів.

Організаційні форми навчання є важливими елементами системи шкільного краєзнавства.

На сьогоднішній день виділяють три напрямки роботи з краєзнавчим матеріалом:

навчальна діяльність (уроки, курси на вибір);

позаурочна діяльність (заняття у краєзнавчих гуртках, групах);

позашкільна діяльність (заняття у центрах туризму, будинках дитячої творчості, центрах естетичного виховання).

У своїй діяльності вчитель має можливість використовувати досить велику кількість форм та методів організації роботи учнів із краєзнавчим матеріалом.

Найпопулярнішими є чотири форми:

вивчення краєзнавчих матеріалів під час уроків основного курсу історії;

спеціальні учбові курси;

курси на вибір;

позаурочна діяльність.

Перша форма: вивчення краєзнавчих матеріалів під час уроків основного курсу історії.

Вивчення регіонального матеріалу у своїй використовується як частина уроку історії чи як самостійний урок історії, але у вивчення того періоду, якого належить краєзнавчий матеріал, т. е. відповідно до змістом програми конкретного класу.

При цьому педагогу важливо пам'ятати, що краєзнавчий матеріал на уроці не повинен переважати історію, тому що вчителю може не вистачити часу на вивчення основного програмного матеріалу, і абсолютно неприпустимо, щоб історії рідного краю зовсім не було приділено часу на уроці.

Включити в урок краєзнавчий матеріал можна, використовуючи такі прийоми:

підготувати вступне слово до уроку чи частини його;

конкретизувати краєзнавчим матеріалом будь-яке питання уроку;

підготувати краєзнавче уточнення чи доповнення основного питання;

використовувати краєзнавчий матеріал як основу для вивчення всієї теми чи окремого питання уроку

Досвідчені вчителі знають, що при використанні краєзнавчого матеріалу необхідно заздалегідь визначити його місце та взаємозв'язок із основним історичним матеріалом. Місцевий матеріал можна на будь-якому етапі проходження теми (на початку, в ході або наприкінці її вивчення) – це від його змісту, з його значимості історія як цілої країни, і регіону, від мети, що реалізується педагогом під час уроку.

Як і основний матеріал, краєзнавчий матеріал або викладається педагогом, або учням (групою учнів). Ким буде викладено матеріал не так важливо. Але при цьому важливо, щоб вчитель організував роботу на уроці так, щоб у учнів сформувалася система знань про рідний край (про етапи його розвитку, про унікальний історичний розвиток, про значення для розвитку країни), а не залишилася в пам'яті розрізнена, уривчаста інформація.

Історія країни та історія рідного краю тісно взаємопов'язані, тому їхнє вивчення має бути синхронізовано. Без історії Батьківщини не вивчається історія краю, а історія рідного краю завжди спирається історію країни. Зв'язок їх встановлюється через події, які мали загальнодержавне значення, але мали територіальну локалізацію.

Вирізняють такі прийоми встановлення зв'язку між історією країни та історією рідного краю:

Формування цілісних знань історії та рідного краю. Досвідчені педагоги для закріплення та систематизації знань пропонують учням практичну роботу, в ході якої учні повинні скласти складний план або таблицю, поєднавши в ній відомості, отримані під час вивчення історії держави та рідного краю.

Співвіднесення історичних подій та регіону з метою виявлення загального, різного та унікального. Наприклад, щодо Другої світової війни можна учням дати завдання: виділити події, характерні для всієї країни.

Вирішення пізнавальних завдань, умови яких містять інформацію як з історії країни, так і з історії рідного краю.

Тимчасові межі матеріалу, що вивчається на курсах, можуть бути різноманітними: від конкретної історичної події до всієї історії рідного краю. Методисти рекомендують перед початком складання програми курсу визначитися зі спеціалізацією: етнографія, археологія тощо. Це важливо для усвідомленого вибору курсу учнями.

Робота курсу включає чотири етапи:

знайомство та вступна лекція вчителя (учні знайомляться з темою курсу, вчитель дає рекомендації до оформлення матеріалів, які учні отримують у ході дослідницької діяльності, озвучуються основні риси досліджуваної епохи та учням видаються зразкові бібліографічні списки для ознайомлення);

екскурсія (похід, зустріч із цікавими людьми);

семінар;

індивідуальні проекти

учнівська конференція, де учні виступають зі звітами про проведені з обраних тем дослідженнях.

Не можна забувати у тому, що дослідницька робота має проводитися під постійним керівництвом педагога. Це необхідно тому, що історія рідного краю

зазвичай мало досліджена, і в учнів виникає дуже багато питань, відповіді на які краще, якщо дасть педагог. р align="justify"> Також роль педагога важлива при оформленні підсумків роботи, т. к. зібрані матеріали повинні бути написані не тільки грамотно, але і науковою мовою.

Унікальність даних курсів у тому, що вони поєднують у собі форми, прийоми і методи як позакласної, і урочної роботи (екскурсії, проекти, семінари, конференції тощо.). Вивчаючи програмний матеріал, учні не лише набувають теоретичного матеріалу, а й навчаються правильно писати власний текст, проводити дослідження, опитування, працювати з джерелами та науково-популярною літературою, вчать виступати перед аудиторією, розвивається функціональна грамотність.

Четверта форма: позаурочна діяльність.

Заняття зі змісту та видів пізнавальної діяльності завжди узгоджуються з цілями та завданнями виховної роботи школи. Заняття можуть мати різними за кількісним складом учасників: масовими, груповими та індивідуальними.

Усі краєзнавчі заходи поділяються на три групи:

заходи, на яких учасники отримують інформацію (екскурсії, бесіди, класний годинник, зустрічі зі старожилами та цікавими людьми);

заходи, що доповнюють та продовжують навчальну діяльність, розпочату на уроці (пізнавальні ігри, вікторини, свята, виставки робіт).

заходи, що дозволяють продемонструвати глибину та обсяг знань, отриманих на уроках, факультативних та елективних курсах (захист індивідуальних проектів, науково-дослідницька робота, пошукові експедиції).

У виховному процесі школи важливо використовувати всі групи заходів, оскільки вони, при поєднанні всіх форм, учні отримують повну картину історії рідного краю.

Шкільне краєзнавство останні десятиліття переживає період підйому, вдосконалює свої форми та методи роботи. Цей підйом викликаний тим, що все ясніше усвідомлюється його роль навчально-виховному процесі.

Любов і повага до Батьківщини ґрунтується на любові до свого будинку, вулиці, населеного пункту, рідного краю. Щоб любити рідний край, потрібно знати його історію.

Для освіти важливим напрямом є історичне краєзнавство, оскільки його головна функція – виховання громадянськості та патріотичних почуттів у підростаючого покоління. Історичне краєзнавство стало пріоритетним напрямом у роботі освітньої організації, оскільки воно перетворилося на невід'ємну частину творчого розвитку вільної особи з активною громадянською позицією.

Завдяки роботі шкільних музеїв, краєзнавчих курсів, гуртків історичного краєзнавства здійснюється навчально-виховна діяльність школи, створюються сприятливі умови для розвитку форм та методів роботи з учнями, а також для самостійної пошукової та науково-дослідної діяльності школярів.

Головним завданням вчителя історії стало залучення школярів до процесу історичного пізнання свого рідного краю. Адже краєзнавча діяльність може бути системоутворюючим компонентом виховної системи школи. Завдяки їй можлива організація різноманітної колективної та індивідуальної творчої та дослідницької діяльності, яка сприяє формуванню у учнів любові до малої батьківщини, прищеплює громадянські якості та патріотизм.

ВИСНОВКИ

Отже, можемо говорити що:

1) на сучасному етапі розвитку краєзнавчої діяльності в освітніх установах спостерігається низка позитивних тенденцій: використання краєзнавчого принципу навчання в окремих освітніх галузях (історія, географія, суспільствознавство, література), широке застосування екскурсійних та туристичних заходів у вирішенні освітніх завдань школи, практичний досвід реалізації окремих організаційних форм краєзнавчої діяльності (дослідницька, практична діяльність учнів), розвиток теоретичної бази приватних питань змісту та методики краєзнавчої роботи в школі;

2) шкільне історичне краєзнавство є сильним ресурсом для всебічного розвитку особистості, формування її соціальної зрілості, громадянської позиції за умови організації систематичної краєзнавчої роботи освітньої установи;

3) на формування соціальної зрілості учнів необхідні узгоджені дії педагогів основної та додаткової освіти, класних керівників для раціонального поєднання всіх відомих у теорії та практиці підходів до використання шкільного краєзнавства;

4) для реалізації виховних та освітніх ресурсів краєзнавчої діяльності необхідна розробка моделі формування соціальної зрілості учнів засобами краєзнавства в умовах загальноосвітньої установи та технології її реалізації.

Отже, можна з впевненістю сказати, що використання матеріалів з історії рідного краю на уроках історії України сприяє вихованню в учнів любові до рідного краю, допомагає їм глибше засвоїти програмовий матеріал, а головне підвищує інтерес до предмета.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства шкільне краєзнавство є найважливішою складовою навчального процесу, за допомогою якого реалізується і виховна функція історичного краєзнавства, спрямована на

формування громадянина та патріота своєї Батьківщини, творчо активну самодостатню особистість, здатну мислити креативно, нестандартно, приймати рішення у складних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дистанційний формат взаємодії суб'єктів освітньої діяльності : методичні рекомендації / за ред. І.В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. 200 с
2. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту».
3. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.06.2022 № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України»
4. Лист Міністерства освіти і науки України від 30.06.2022 № 1/7322-22 «Про організацію 2022-2023 навчального року».
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2021 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти».
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні».
7. Указ Президента України від 16.03.2022 № 143/2022 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання, за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України».
8. Безансон Ален. Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / Ален Безансон; [пер. з фр. Т. Марусик]. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 136 с. – (Історія і сучасність).
9. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно політичний та правовий аналіз: у 2 кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; Кн. 2. – 688 с.
10. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти / М. Вегеш – Ужгород: Карпати, 2004. – 432 с.
11. Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.

12. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р.Я. Пиріг; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
13. Даниленко В., Сталінізм на Україні (20–30-ті роки) / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
14. Епплбом Енн. Історія ГУЛАГу / Енн Епплбом; [пер. з англ. А.Іщенка]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 511 с.
15. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. – Київ - Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 645–653; 667–673; 706–707; 712; 726; 730.
16. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К., 1992. – 176 с.
17. Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
18. Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис / А. Кентій. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 81 с.
19. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 рр.) / А. Кентій. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 201 с.
20. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Р. Конквест [пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліної]. – Луцьк: ВМА «Терен», 2009. – 880 с.
21. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест; [пер. з англ.]. – К.: Либідь, 1993. – 383 с.
22. Костюк Г. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника / Г. Костюк. – К., 1995. – 508 с.
23. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. Кульчицький. – К., 1996. – 396 с.

- 24.Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. Кульчицький. – К.: Видавничий центр «Альтернативи», 1999. – Т. 11. – 336 с. – (Україна крізь віки).
- 25.Полянський О. Український рух опору в 1921–1939 рр. / О. Полянський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
- 26.Полянський О. Історія України : навч. посіб. для семінар. занять / Олег Полянський, Руслана Труба. - Л. : ЛДУФК, 2011. – 468 с.
- 27.Попович Мирослав. Червоне століття / Мирослав Попович. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.
- 28.Реєнт О. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. посіб. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – К: Школа, 2004. – 544 с.
- 29.Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
- 30.Рубльов О. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції. 20–50-ті рр. ХХ ст. / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
- 31.Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. – Т.VII. – С. 264–274; 305–316; 375–376.
- 32.Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії / Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. таін.; [пер. з фр. Яреми Кравця]. – Львів, 2008. – 712 с.
- 33.Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 607 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Кодекс академічної доброчесності

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Ротарь Ірина В'ячеславівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАВЯЛЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканість особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

14.04.2023

Надія Поліщук

Додаток Б. Етапи краєзнавчої роботи

Перший етап (підготовчий) передбачає орієнтовні поради щодо вибору школярами теми дослідження історії рідного краю. Вона повинна:

- мати важливе освітньо-виховне значення;
- бути тісно пов'язана з навчальною програмою;
- сприяти глибокому розумінню загальних закономірностей історичного процесу й особливостей історичного розвитку краю;
- мати новизну і актуальність;
- відображати єдність цивілізаційного й культурного підходів при її дослідженні;
- враховувати диференційований підхід до учнів.

Другий етап (освітньо-пізнавальний) передбачає рекомендації щодо організації і проведення краєзнавчого дослідження у такій послідовності:

- вибір теми, визначення мети і завдань дослідження;
- розроблення загального плану роботи;
- підготовка програми збирання і систематизації краєзнавчих матеріалів;
- розподіл пунктів плану теми, видів роботи і встановлення строків виконання;
- визначення форм, методів і прийомів роботи;
- встановлення строків підбиття підсумків з кожного розділу теми;
- вивчення різноманітних джерел з теми дослідження;
- виявлення і вивчення документальних джерел, які зберігаються в місцевих архівах, музеях;
- пошук учасників історичних подій, очевидців, що мають відношення до проблеми дослідження;

- збирання предметів матеріальної і духовної культури, перевірка їх достовірності;
- науково-методичне оформлення зібраного матеріалу;
- використання зібраного і опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі школи.

Синхронно другий етап роботи з учнями передбачає формування практичних умінь і навичок роботи з першоджерелами на факультативному занятті, в місцевому архіві, музеї, бібліотеці, участь у походах, тематичних екскурсіях.

Певна частина учнів об'єктом дослідження вибирає усну народну творчість на території краю. Їм можна запропонувати таку схему роботи, порядок вивчення:

- вид творчості (дума, легенда, переказ, прислів'я, пісня);
- місце запису (населений пункт, район, область);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- події, що могли лягти в основу твору;
- відомості про осіб, які згадуються в творі;
- ступінь поширеності твору в даній місцевості;
- популяризація твору гуртами художньої самодіяльності.

Послідовність організації краєзнавчої роботи вчителем

1.Розповідь про першу історичну згадку про село (місто).

2.Розпочати збір матеріалів про історію села (міста) або якщо вони зібрані, то їх підготовку(або вивчення) здійснити у такій послідовності:

- історичні відомості про заснування і назву села (міста);

- як здійснювалась його забудова;
- перші поселенці і їхні заняття;
- як зростала чисельність жителів;
- умови життя, національний і соціальний склад населення;
- вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія;
- які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті);
- формування архітектурного обличчя села (міста);
- визначні особистості – вихідці з рідного села (міста).

Схема підготовки матеріалів до написання реферату з історії вулиці:

- історія назви вулиці;
- події, що відбулися на цій вулиці;
- історія її забудови, перспективи розвитку;
- історія побудови та розвитку промислових підприємств, установ та закладів, що розташовані на цій вулиці;
- історія окремих будинків і споруд;
- бібліографії цікавих людей, які жили або проживають на вулиці;
- пам'ятники історії, культури на вулиці.

Написання історії школи:

- час побудови шкільного приміщення;
- ініціатор будівництва;
- перші вчителі;
- роль школи в культурному житті краю;
- відомі люди — вихованці школи;
- сучасні надбання школи .

Етапи роботи над проектом можна подати у наступній послідовності:

- пошуковий (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту);

- аналітичний (збір і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт, аналіз ресурсів);
- практичний (виконання запланованих технологічних операцій, поточний контроль якості, внесення за необхідності змін у роботу);
- презентаційний (підготовка презентаційних матеріалів, презентація проекту, вивчення можливостей використання результатів проекту; контрольний (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості проекту).

Схема дослідження усної народної творчості на території краю:

- вид творчості (дума, легенда, переказ, прислів'я, пісня);
- місце запису (населений пункт, район, область, навчальний заклад, клуб);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- події, що могли лягти в основу твору;
- відомості про осіб, які згадуються в творі;
- ступінь поширення твору в даній місцевості;
- популяризація твору гуртками художньої самодіяльності, пресою, радіомовленням;
- прізвище, ім'я, по батькові того, хто записав текст, його адреса, професія і місце роботи.

Послідовність досліджень з етнографії:

- вид і назва етнографічного твору, об'єкта;
- давність виявленого твору, предмета та його місцезнаходження, реєстрація (село, район, область);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- наявність регіональної специфіки вибору етнічного об'єкта;
- ступінь поширення етнографічного твору в даній місцевості;
- популяризація твору через пресу, радіомовлення;
- прізвище, ім'я, по батькові того, хто передав або виявив даний об'єкт, його адреса, професія і місце роботи.

Схема для вивчення історії роду:

1. Прізвище, ім'я учня (клас), національність, рік народження, місце народження.
2. Мої батьки (батько, мати — також і її дівоче прізвище), сестри, брати, їхня спеціальність, як допомагають мені вчитись.
3. Мої предки: дідусь, бабуся, прадід, прабаба. Прізвище. Живуть чи померли? Де поховані? Чим займалися раніше, які знали народні традиції, ремесла, що про них говорять батьки? Про які цікаві історичні факти, події дізнались з їх уст?
4. Що мені відомо про моїх родичів (їх освіта, умови життя, чим захоплюються, заняття). Чи знають український фольклор? Які з народних пісень їм найбільш до вподоби і чому? За що любите і поважаєте своїх предків? Як доглядаєте за могилами і пам'ятниками померлих? Кого з них наслідуєте у своєму житті? Запишіть до свого родоводу пісні, легенди, приказки, колядки, гаївки, які знають ваші батьки і родичі. Чи збереглись у вашій сім'ї перекази, легенди про визначних представників роду? Яке походження вашого прізвища? Які легенди і перекази з ним пов'язані?

Програма експедиції.

1. Тема експедиції, перерахунок питань, матеріалів, які слід дослідити, зібрати.
2. Мета експедиції.
3. Маршрут, район роботи.
4. Час роботи експедиції в цілому і на окремих ділянках маршруту.
5. Склад експедиційної групи і перерахунок завдань для пошукових груп і окремих членів експедиції.
6. Короткі методичні поради за темами, які розкривають особливості досліджень.

Опитувальник для збору інформації

- 1) офіційна назва, якщо вона є. Це буде словом, з якого починається опитувальник;
- 2) вимова назви на даному діалекті;
- 3) короткий опис об'єкту і його місцезнаходження;
- 4) запис народних повір'їв, пов'язаних з цим об'єктом;
- 5) місце запису, ініціали та вік інформатора;
- 6) ініціатор збирання матеріалу.

Рекомендації щодо створення шкільного музею:

1. Визначення типу шкільного музею (краєзнавчий, художній, народознавства,

етнографічний, бойової слави і т. ін.).

2. Організація команди, колективу однодумців, зацікавлених у створенні музею.
3. Відвідування інших музеїв з метою навчання створювання експозиції.
4. Створення умов для належного зберігання експонатів у експозиціях і запасниках (тепловий режим, вологість, охорона).
5. Збирання експонатів за чітко спланованим напрямом.
6. Приведення зібраного матеріалу у відповідність з типом музею, умовами, в яких формуються його експозиції, коштами, що виділяються на оформлення експозицій.
7. Оформлення постійно діючих експозицій. Передбачення місця для різних виставок, тимчасових експозицій.
8. Набуття знань про особливості роботи з різними експонатами, визначення їх цінності (копії, оригінали).
9. Зв'язок з громадськістю села при оформленні експозицій. Пошуки спонсорів.
10. Чіткий облік експонатів.
11. Створення путівника по музею. Написання текстів навчальних та загальноосвітніх екскурсій. Підготовка учнів-екскурсоводів.
12. Планування роботи музею. Музейна рада